

**BİLİM OLMAK, BİLİM KALMAK
YA DA EDEBİ METNE DÖNÜŞMEK:
DÜNYA VE TÜRKİYE'DE TARİHTE YÖNTEM
ÜZERİNE
PROF. DR. ÖZER ERGENÇ İLE SÖYLEŞİ**

Tekin AVANER*

Bu söyleşide, tarih araştırmacılığı ve yazıcılığının yöntemi, sorunları ve bunların çözümlerine ilişkin çareler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda son yıllarda yeni tarih yaklaşımlarının Türk tarihine bakışı, söyleşinin önemli bölümünü oluşturmuştur. Yeni yaklaşımların akademik endişelerde mi, yoksa geliştirilen yeni siyasal eğilimlere dayanak olması için mi öne çıkarıldığı konusu üzerinde durulmuştur. Konuşma sırasında öne çıkan önemli düşüncelerden birisi, ithal yaklaşımların, kavram ve terimlerin üzerinde kurulan yeni tarih anlatılarının, gerçeği yakalama hedefini yok ettiği ve Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin başarılarını devam ettirecek yeni tarihçilerin yetişmesini güçleştirdiğidir.

Anahtar kelimeler: Tarih anlatı, yaklaşım, tarihin icapları.

Tarih nedir? Tarih bir bilim midir; tarihe özgü bir dil ya da kavram seti var mıdır?

Tarih nedir sorusu ile karşılaşınca yıllar öncesine gittim. 1960'lı yıllarda DTCF'de tarih lisans öğretimine başladığım zaman, hocamız Halil Demircioğlu, Roma Tarihi dersleri verirdi, kendi deyimiyle Eski Batı Tarihi dersleri verirdi. Derslerinden biri de Tarih Metodolojisiydi. Derse tarihin tanımı ile girerdi. Halil Demircioğlu çok renkli bir hocamızdı ve dersi teatral bir tarzda anlatırdı. Sesini alçaltır yükseltir, sınıfta çok anlamlı hareketler yapar, dolaşırdı. Onun tanımı şöyleydi; *“Tarih, insan faaliyetleri sonucunda geçmişte ortaya çıkan olgu ve olayların yer ve zaman gösterilerek daha sonraki dönemde tarihçi tarafından açıklanması, o açıklama yapılırken, olaylar arasındaki ilişkinin/ilinin belirlenmesi sonucunda ulaşılan bir metindir.”* Mealen aklımda kalan bunlar. Bu tanım kuşkusuz doğru bir tanım. Bu tanımdan başka tanımlar da yapılabilir.

Aslında belki şunu söylemek mümkün; tarih sözcüğü anlam bakımından farklı farklı değerlendirilebilir. Mesela geçmişte olan bir olay

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi SBF.

tarihtir. Ama o bizim bilim midir, bilgi midir diye anlamaya çalıştığımız disiplinle ilgisi olmayan, geçmişte olan bir olaydır. İşte mesela diyelim milattan önce şu tarihte şu oldu, o bir tarihtir. Ama bir bilim ya da bilgi alanı olarak tarih dediğimiz zaman biz başka bir şey anlarız. O geçmişte olan olaya ilişkin veriler, bir aracı vasıtasıyla daha sonraki bir dönemde bize ulaşır. O verileri anlamak için, içinde bulunduğumuz ortamın bize yüklediği değerlerle onları yorumlar, yeniden anlatırız. İşte bu asıl bilgi alanı olarak tarihtir. Şimdi, süreç olarak düşünürsek, geçmişte olan bir olay, bir olgu, o olguya ilişkin aracı dediğimiz, ki bu araçlar belgelerdir ya da olayların dolaylı veya dolaysız tanıklarındır, bize birtakım haberler verirler. Bu haberler bir tarih bilgisi değildir. Bunlar veridir. Tarihi önce bu verileri, bu geçmişte olan olaylara ve olgulara ilişkin verileri derlemek durumundadır. Ve bunları derler, toplar, sonra kendi içinde bulunduğu ortamın, kendi değerler sisteminin, kendisine taktığı gözlüklerle bakar. Onları tasnif eder, yorumlar, değerlendirir ve bir anlatı çıkarır ortaya. İşte o tarihtir. Burada metodolojik olarak şöyle bir durum vardır. Bu anlatı o geçmişte olanla tıpatıp aynı mıdır? Yani geçmişte olanın tam anlatısını mı verir tarihçi? Bu kuşkuludur. Çünkü o geçmişte olan olayı kendisi görmemiştir, bilmemektedir. Belgeler veya dolaylı-dolaysız tanıklar aracılığıyla o bilgilere ulaşmıştır ve o bilgileri kendi içinde bulunduğu dönemin gözlüğüyle yorumlamıştır. Yani tarih, yorumlu bir bilgidir. Bu bakımdan “aynı”lık belki de hiçbir zaman olmamıştır. Hiçbir zaman da olmayacaktır. Şimdi onun için tarih dendiği zaman, diğer bilimlerden farklı bir durum vardır ortada. Ve bu bakımdan tarihin bilim olup olmadığı kuşkuludur. Çünkü bilim dediğimiz zaman biz ne anlarız? Özellikle doğa bilimlerinde, bilim insanı ne yapar? Kendisine bir araştırma alanı seçer. O araştırma alanındaki olguları saptar. Ama o olguları saptarken yapmak istediği, deterministik bir ilişkiyi aramak ve sonucunda da genel bir açıklamaya ulaşmaktır. Tarihte böyle bir şey yoktur. Tarih biraz önce de söylediğim gibi geçmişte olan olgu ve olayları inceler. Yani tek olayı inceler. Ve bir daha tekrarlanması mümkün olmayan olayları inceler. O olay ikinci defa tekrar etmez. Tarih no-metetik değildir. Yani belirli deterministik ilişkileri saptadıktan sonra genel açıklamalara ulaşmaz tarihçi. İncelediği o tek olayı değerlendirir, ama şunu da yapar. Ondan öncesi ve sonrasındaki olaylar arasındaki bağıntıyı, ilintiyi, etkiyi inceler. Bu deterministik ilişki değildir. Şimdi bu açıdan bakıldığı zaman, bu nasıl bir bilimdir? Tek olayları inceleyen idiografik bir bilimdir. Bu açıdan baktığınız zaman doğa bilimlerinden,

temel bilimlerden farklıdır. Sosyal bilimlerden de farklıdır. Çünkü tarih bir daha tekrarlanmayacak olayları inceler. Bu bakımdan tarih çok tartışılıyor. Ama 19. yüzyılda bilimlerin tasnifine baktığımız zaman, tarih ilk bağımsız bilgi alanı olarak ortaya çıkan alanlardan biridir.

Kuşkusuz tarihe özgü bir kavram seti vardır. Bu, yöntem açısından çok önemlidir. Denir ki, bir anlatı, bir bilgi alanı eğer hep kavramları, kullandığı dili diğer bilgi alanlarından, bilimlerden ödünç alıyorsa, o bağımsız bir bilim değildir. Tarihe de böyle bakmak gerekir. Mesela tarihçi, bir toplumsal olgu ve olayı inceliyor ve daha çok sosyoloji ya da psikolojiden kavramlar alıyorsa, o zaman burada tarih bağımsız bir bilgi değildir. Yani onlar en nihayet tarihsel bir dönemi inceleyen bir alt bilgi alanı olarak değerlendirilmelidir. Kuşkusuz tarih zaman ve yer göstererek birtakım olayları anlattığı için, zamana, mekâna ve olgulara ilişkin kavramlar geliştirmektedir. Bu açıdan bakılırsa belki diğer bütün sosyal bilim alanlarının da temelini teşkil etmektedir. Dikkat ederseniz, hemen her bilgi alanının bir de tarihi vardır. Sosyoloji tarihi, felsefe tarihi gibi. Tarih böyle bir bilgi alanıdır. Üzerinde bilim mi değil mi diye çok da tartışılması bence gerekmez. Zaten günümüzde temel bilimlerden de dahil olmak üzere ulemâ-i kirâm her şeyi rölatif bir şekilde açıkladığı için, belki tarih için söylenenler diğer sosyal bilimlerin ve bilgi alanları için de söz konusu olabilir.

Carr "Tarih Nedir" diyerek bir tartışma başlatmıştı ve aslında eserinde tarih disiplininin aşamalarına işaret ediyordu. Disiplinin Ranke'yle ortaya çıktığı modern zamandan beri dönüşüm geçirdiğini biliniyor. Tarih disiplininin aşamaları ya da dönüşümlerine kısaca değinir misiniz.

Tarih disiplini çok eski bir disiplin olarak ele alırsak, Ranke'den öncesi de var tarih denilen bilgi alanının. Öyle ki ta eski çağlara kadar giden bir dönemde daima eskinin bilgisi önem taşımıştır. Batı ve Doğu için de durum aynıdır. Tarih disiplininin aşamaları nedir, diye düşünüldüğünde, genellikle söylenen şudur: Başlangıçta tarih, bir destansı bir anlatı olarak kabul ediliyordu. Adına destanlar düzenlenen de hükümdarlardı. Yani ilk döneminde tarih, büyük adamların, hükümdarların, tanrı kralların bir anlatısı olarak karşımıza çıkıyor. Neden böyle? Çünkü krallar, tanrı krallar, büyük adamlar ya da yöneticiler kendi dönemlerini meşrulaştırabilmek için, kendi faaliyetlerini anlamlandırabilmek için böyle bir anlatıya ihtiyaç duymuşlar ve bunun sonucunda destanvari bir anlatı çıkmış ortaya. Destansı anlatı dönemini izleyen süreçte bir

pragmatik tarih yazıcılığıyla ya da söylencesiyle karşı karşıyayız. Bu dönemin önemli bir özelliği tarihten belli bir amaç için yararlanmaktır. Özellikle de bu yarar, toplumda bir bilinç uyandırmak için söz konusu olmuştur. Bu pragmatik tarih anlayışı, sadece bir merakla, geçmişte ne olmuş sorusuna cevap arayan bir insanın merakını gidermek için bakışı değil de, kendi döneminde çizdiği bir planın hedeflerine ulaşabilmek için tarih bilgisinden yararlanma isteğine dayalıdır. Mesela 15. yüzyılda Avrupa’da feodal düzenden milli monarşiler dediğimiz yeni krallıklara geçiş dönemi vardır. Ortaçağlarda sosyal, siyasal temel düzen, feodaliteydi. Feodalite, birtakım yerel yöneticilerin kendi hükümlerlik bölgelerinde kurdukları siyasal düzen içinde, siyasal, ekonomik, sosyal gelişmelere de hükmetmesidir. Bu 15. yüzyıla kadar devam eden bir süreçtir Batı’da. Ve burada 15. yüzyıl içinde bir krallık tipi vardır. Bunlar Cermen krallıklarıdır, yani kan bağıyla bağlı birtakım kabileler üzerinde oluşturulmuş krallıklardır. 15. yüzyılda başlayan birtakım gelişmeler, bu düzeni geliştirecektir. Ortaçağın sonunda, yaşanan “Yüzyıl Savaşları”, büyük feodaller arasındaki kavganın arkasından, bazılarının güçlenmesine ve diğerlerine tahakküm etmesine ortam hazırladı ve sonuçta yeni bir krallık tipi çıktı ortaya. 15. yüzyıla gelinceye kadar Fransa’da, Normandiya, Burgondiya gibi feodal hükümlerlik bölgeleri, alanları vardı. İlk defa 15. yüzyılda bu yeni tip kral, bütün bölgeler üzerinde hükümler olunca “Ben, Fransa kralyım” dedi. Aslında bu, “ulus devlet”in oluşumu anlamına gelmiyor. Ulus devlet daha sonra 17. yüzyılda oluşacaktır. Fakat bu yeni tip krallık, Germen tipi krallıktan farklıydı. Yani bir kabile krallığı değil, daha geniş bir alana hakim olan bir krallıktı. Onun için Avrupa tarihinde bu döneme “milli monarşiler dönemi” deniyor. Çünkü Fransa’da, İspanya’da, İngiltere’de başka başka yollardan da olsa, böyle bir örgütlenmeye geçildi. Milliliğin ne anlama geldiği bilinmiyor o zaman, ama daha geniş bir alana hükmediyor krallar. Onun için Avrupa’da uluslaşmanın nüvesi 15. yüzyılda atılmıştır denir. Mesela Avrupa’da “İki Gün” savaşları sonrasında York, Lancaster dukaları birbirlerini yediler. Sonuçta bir İngiliz Birleşik Krallığı kuruldu. Bazı yerlerde bu, evlenmeler yoluyla oldu. Mesela İspanya’da, Kastilya ve Aragonya dukalıkları evlenme yoluyla birleşti. Bu krallıklar, kendine meşruiyet zemini hazırlamak zorundadırlar. O zaman ne yapacaklar? Yeni bir anlatı olarak tarihten yararlanmak isteyeceklerdir. O eski destanlardan, o eski şarkılardan yararlanarak kendi krallıklarını canlandıracaklar ve teb’alarını yeni bir bilinç etrafında toplamak iste-

yeceklerdir. İşte bu, ulus devlete giden sürecin ilk dönemidir. Bu bağlamda pragmatik tarih anlatısından çokça yararlanılmıştır. Ranke'nin "Büyük Devletler"i, daha sonra bu anlayışın önemli bir örneği olarak karşımıza çıkacaktır.

19. yüzyıla kadar çok önemli gelişmeler de ortaya çıkmıştı. Önce 15 ve 16. yüzyıllarda Rönesans ve Reformasyon, 17. yüzyılda Bilim Devrimi, 18. yüzyılda Aydınlanma, insanlığı çok önemli bir noktaya getirdi. Modernizasyon denen bu sürecin özellikle son iki aşamasında bilim yöntemleri önemli merhalelerden geçti. Yeni derleme usulleri gelişti. Bir yandan doğa bilimlerinde müthiş bir bilgi birikimi ortaya çıkarken, insani bilimler ve sosyal bilimler dediğimiz bilgi alanlarında ayrışmalar başladı. Daha önce felsefenin içinde olan bu bilgiler ayrılmaya başladığında tarih, psikoloji, tıp, hukuk gibi ayrı bilim dalları oluştu. Bu bilim dallarının hepsinin yönteminde, ortak olan olgular ve olaylar arasındaki nedensellik ilişkilerini arayan yeni bir anlayış egemendi. Bu bilimlerin hepsi deterministik ilişkilerle evrensel açıklamalara ulaşmak istiyorlardı. Ancak tarih, tek olayları incelediğinden dolayı, diğer bilgi alanlarından ayrılıyordu. Bunun yerine tarih, olaylar dizgesi arasındaki ilişkiyi, etki-sonuç bağıntısını belirlemeyi yöntem edindi ve böylece "nedensel tarih" dediğimiz yeni bir anlayış gündeme geldi. Bu bağlamda tarihçi, belli bir süreç içinde yer alan olguları, nedensel ilişkileri ile açıklamak durumundaydı. Peki, bu süreç nasıl yakalanır? Daha önce tarih dendiği zaman, sözlü olarak aktarılan bilgiler akla gelirdi. Bu Doğu'da da, Batı'da da böyleydi. Mesela şairler, gezgin din adamları, tacirler bir yerden bir yere gittikleri zaman hem bilgi taşırlar, hem de bilgi yayarlardı. Bunlar, iletişimin ilk öncüleri idi. Hem kendi zamanlarında, hem de kuşaklar arasında bilgi aktarırlardı. Bizde de Osmanlı tarihinin ilk dönemleri şifahidir. Osmanlı tarihinin 15. yüzyıldan önceki dönemine ait bilgilerimiz, bu yüzden sınırlıdır.

Bilgi alanında yoğun tartışmaların olduğu 19. yüzyılda tarih, kendi kurallarını da koymaya başlayacaktır. Tarihçi için ne önemlidir? Belge önemlidir. O zaman belgenin eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi, tarihinin önemli bir işlevi olacaktır. Belge doğruyu mu anlatıyor? Bilgiyi belli bir amaçla mı size ulaştırıyor? Belli bir amaçla ulaştırıyorsa, o amaç nedir? Belge sahte midir, değil midir? Bunların tümü tarihçi için çok önemli sorulardır. 19. yüzyılın büyük tarihçileri, bu türlü sorularla değerlendirdikleri belgelerden ampirik bilgiler edinmeyi, alanlarının en önemli görevi olarak addetmişlerdir. Çünkü bu safhada tarihçi, daha

sonra kuracağı tarih anlatısının ön çalışmasını yapmaktadır. Historiografi dediğimiz veri toplama safhası tarihçi için çok önemlidir. Tarihçi veriyi toplayacak, sahih olarak toplayacak, doğru olarak toplayacak ki, ondan sonra topladığı bu verileri yeni bir işleme tabi tutabilsin. Bundan sonra tarihçiyi bekleyen iş nedir? Bilgileri tasnif edecek, tasnif ettikten sonra anlatacaktır. Anlatma safhasında niyetler, ulaşılan sonuçlar farklı olabilir. Ama tarihi bilim yapan, eğer bilim olacaksa, ilk safha eleştirel belgeden bilgi edinme safhasıdır. Günümüzde belge lazım mıdır, değil midir tartışmaları çok yaşandı. Bunlar üst düzeyde felsefi boyutta yapılacak olan tartışmalardır. Veri toplama safhasını dışlamak, tarihçiliği yanlış bir zemine götüren ve Türkiye'deki tarihçiliği köstekleyen bir yanlış tartışma olmuştur.

Tekrar olacak, ama kısaca değinmekte yarar olduğunu düşünüyorum. Tarihçinin iyi bir veri toplayıcısı olabilmesi için, araştırdığı dönemin dilini, yazısını ve o dönemin genel eğilimlerini bilmesi gerekir. Ancak bu bilgilerle tarihçi, kendisine ulaştırılan belgeleri değerlendirip veri çıkarabilir. Öyle ikincil, üçüncül, dördüncül kaynaklardan veriyi siz de toplayabilirsiniz, sizin derlediğiniz bilgi üretilmiş bilgi olmaz, aksine kompilasyon bilgi olur. Tarihçi eğer bilim insanı ise, bilgi üretmelidir. Peki, nasıl üretecek bu bilgiyi? Verileri topladığı zaman, onlar henüz tarih değildir. Sözümün başında belirttiğim gibi o verileri bir anlatıya dönüştürmesi gerekmektedir. Bu veriler nasıl anlatıya dönüştürülecek? Tarihçi veriler arasındaki ilişkiyi kurmalı ve bunları anlamlandırmalıdır. İşte o zaman, kurulan anlatı, tarih bilgisi haline gelir. Demek ki tarih yazıcılığının üç temel aşaması vardır: 1- Verileri toplamak. 2- Verileri değerlendirmek. 3- Verileri anlatıya dönüştürmek, yani yorumlamak. Sosyal bilimlerin en önemli aşamalarından birisi de bu sonuncusudur. Yorumlama, tarihçinin içinde bulunduğu değerlerle ve takındığı gözlükle yapılabilecek bir iştir. Burada tarihçilerin objektif olmaları gerekir. Diğer bütün bilgi alanlarında olduğu gibi tarih için de objektiflik, çok tartışılacak bir konudur. Sosyal bilimlerin genelinde durum değişiktir. Doğa bilimlerinde mutlak bir obje vardır. Doğa bilimci doğadaki olayları inceler, onları incelerken taraf değildir, onların dışındadır. Dışında olduğu için bir köşeye oturup gözler, o gözlediğini değiştirme olanağı yoktur, ancak tespit edebilir. Hâlbuki sosyal bilimlerde bu böyle değildir. Olayı araştıran, o olayın bir parçası, yani müdahilidir. Müdahil durumda olduğu için ne kadar objektif olabilir, bu, kuşkuludur. Ama beklenen nedir? Beklenen, o belge tenkidi de-

diğimiz metodolojik yaklaşımla, olabildiğince verileri objektif olarak toplamasıdır. Veriler objektif olarak toplanacak, toplanan bu verilerin aralarındaki bağlantı objektif olarak yapılacak. Son aşama hermeneutik aşama, yani yorumlama aşaması kuşkusuz farklı olur. Herkes bunu farklı yorumlayabilir. Ben hala çok farklı tartışmalara rağmen pozitivist açıklama tarzının öyle çok yanlış olduğunu düşünmüyorum. Kuşkusuz her felsefi söylemin, her açılım tarzının hemen eleştirisi de gelir. Zaten eleştirisi olmazsa o bilgi alanına bilgi alanı olarak bakmak mümkün değildir. Üretilen tarih bilgisi, nas değildir, yani eleştirilecek, eleştirilmesi gereken bilgilerdir. Bütün bunlardan dolayı post-modernist açıklamaların çok anlamlı olmadığını, onların arka planında çok daha başka faktörlerin, siyasal, ekonomik, sosyal faktörlerin olduğunu düşünüyorum. Tabi ben böyle söyleyince o düşünceye yatkın olanlar hemen karşı çıkıyorlar. Onun için benim verdiğim cevaplarda siz bu tarafa bir yatkınlık göreceksiniz, bence bu olağan, çünkü bu benim tarzım.

Tarihsel diyalektik yönteme dair neler söylenebilir?

Bu değerlendirme ve yorumsamada, bütün bilgi dallarında olduğu gibi tarihçilerin de kuracakları metin ya da anlatı tarzı için genel bir çerçeve çizmeleri gerekir. Bir model, bir hipotez, bir varsayım oluşturmaları gerekir. Bu, her devirde böyle olmuştur. Baktığımız zaman bu anlatıların büyük bir kısmı Batı'da gelişmiştir. Tarihin gelişme çizgisini incelersek Batı, insanlığın ulaştığı son merhale dediğimiz nihai noktaya diğer kültür alanlarından, diğer bölgelerden daha önce geldiği için, kendisini tarihsel gelişmenin yaratıcısı olarak görmüş ve tarihi kendine göre tanımlamıştır. Bu tanımlamaya göre, kendi gelişme çizgisi dışında kalanların hepsini tarih dışı, tarihsiz olarak değerlendirmiştir. Tabi o açıdan baktığımız zaman bu doğru bir anlatıdır, ama o tarihin dışında kalan veya tarihsiz diye tanımlananlar da kuşkusuz belli bir süreç içinde, belli bir noktaya geliyorlardı. Batı'da geliştirilen kuralların temelinde, gelişme teorisi yatar. Yani insanlık, topluca bir faaliyete başladığı dönem olan ilk dönemlerden itibaren belli süreçlerden geçerek bugünkü noktaya gelmiş ve bu çizgide sürekli bir gelişme göstermiştir. Şöyle ki; ilkin dünya üzerinde insan faaliyetleri başladığında insanoğlu tarımı bilmiyor, toplayıcılıkla geçiniyordu. Bu toplayıcılık döneminde insanlar, daha çok bireyseldi. Sonra birlikte yaşamak zorunda kaldı. Tarım, sonuçta bir gelişme teorisidir. Batı'ya göre bu çizgi, Batı medeniyeti ile belli bir aşamaya gelmiştir. Dünyadaki bütün toplumlar bu çizgiyi yaşamamışlardır. Onun için Batı'da oryantalizm dediğimiz bilgi alanı, bu

çizginin dışında kalanları anlamaya, tanımaya yönelik olarak gelişmiştir, diye söylenir. Avrupalı, gelişmenin son evresine geldiğinde; “*biz daha önce hangi aşamadaymışız, bugün dünyada o evreleri yaşayanlar var, bir öğrenelim, bakalım*” diye gözünü Doğu’ya çevirmiş ve öğrenmiştir.

Bu gelişme çizgisi içinde 19. yüzyılda Karl Marx’ın özel bir yeri vardır. Bilindiği gibi Marx, bunu diyalektiğe bağlar ve ona göre insan, toplayıcılık döneminden tarım dönemine geçince, köleci toplumu yaratmıştır. Bu andan itibaren de üretim ilişkileri açısından sömürü düzeni ortaya çıkacaktır. Marx, daha sonraki merhaleleri izah ederek insanlığın 19. yüzyılın sonlarında kapitalist üretim ilişkilerini yarattığını ve bu dönemde sömürünün en üst düzeye ulaştığını, bundan da ancak “sosyalist devlet” dediğimiz yeni bir siyasal düzene geçildiği zaman kurtulacağını öngörmüştür. Aslında bu Marx’ın, gelişme teorisini farklı bir biçimde açıklamasından başka bir şey değildir. Çünkü orada da gelişme söz konusudur. Yani bir sonraki dönem, bir önceki dönemden daha ileridedir. İnsanlık birtakım deneyimler kazanmıştır, bilgiler öğrenmiştir. Bu deneyim ve bilgilerle daha ileri bir aşamaya gelmiştir.

Bu düşünce, çok uzun yıllar hakim oldu. Batı dünyası tüm dünyaya egemen olduğu için hakim oldu. Fakat zamanla bu tarihsiz dediğimiz dönemle, tarihsizlerin yaşadığı bölgelerin bir tarihi olduğu, bilinmesi, gelişmesi, anlatılması gereken bir süreçleri olduğu bilinci ortaya çıkınca, bu gelişme çizgisini değiştirmek, çoğaltmak gerektiği ortaya çıktı. Bizatihi bu, 1970’lerin sonlarından itibaren özellikle sosyal bilimler arasındaki tartışmalarla birlikte, Batı’da bu çizginin revize edilmesine başlandı. Dendi ki bize, *hep gelişmeden söz ediyorsunuz, acaba kesin-tisiz bir gelişme var mı? Bilgi birikimi, deneyimi her zaman insanı ileriye mi götürür? Hiç geriye gidiş ya da duraksama yok mudur? Ya da bu çizgi doğru mudur?* İşte bu yeni görüşler, yeni yaklaşımlar; bu tek anlatımın, bu tek tarzın, çok açıklayıcı olamayacağı noktasına da getirdi insanları. Onun için tarih yaklaşımları da o ilerleme görüşüne eleştirel bakmaya başladı. Bunun sonucunda *tarihsel çizgi budur, tarih budur, bunun dışında kalanlar tarihsizdir* gibi, kesin ifadeler kullanmaktansa; *biz tarihe karşılaştırmalı bir perspektif kazandıralım, karşılaştıralım, bu bizi daha doğru bir açıklamaya götürebilir ve bunun için de karşılaştırmalı modeller geliştirilmelidir*, görüşü yaygın hale geldi. O zaman görüldü ki gerçekten de bazen birbiriyle hiç karşılaşmamış, yani ne zaman, ne de mekân itibariyle karşılaşma olanağı bulunmayan farklı

farklı toplumlarda benzer gelişmeler olmuş. İşte karşılaştırmalı tarihin bizim bakışımıza, bilgi birikimimize getirdiği önemli hususlardan biri budur.

Evet, mesela akıl, insan aklı, benzeri etkiler karşısında benzeri tepkiler gösterebiliyor. İşin burası çok yararlı. Yani böyle tek düze bir bakış açısıyla kalmamak, perspektifler aramak, yeni açıklama tarzlarına ulaşmak bakımından faydalı oldu. Yeni tarih yazıcılığına boyut kazandırdı, bu önemli bir şey.

Biz tarih dediğimizde, geçmişte olan insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan olay ya da olgular dediğimiz zaman, kimin faaliyetini esas alacağız? Başlangıçta devletlerin, yani hükümdarların tarihi ele alınmış. Bunun çok çeşitli sebepleri var. Mesela belirli bir ihtişam noktasına gelen, geniş alanları egemenliği altına alan hükümdarlar, esas itibarıyla hem geliştirdikleri yönetim tarzlarıyla, hem de geçmişleriyle kendi dönemlerini anlamlandırmak, meşrulaştırmak zorundalar. Onun için tarihten hep devletler için yararlanıldı. İkincisi bir bilinç yaratılmaya çalışılmıştır. Bir aidiyet duygusu yaratarak, bu aidiyete mensup olanları bir arada tutarak ve onlara moral vermek için geçmişte olanlardan yararlanmak istenmiştir. Burada, yani devlete ilişkin olaylarda seçicilik söz konusu. Hep olumlu olayları seçme, yani önemseme, büyütme, şanlandırma, şerefendirme ile ve bunlara dayalı anlatılarla bilinç uyandırmaya çalışılmıştır. Bir de Braudel gibi beşeri coğrafyacılardan başlayan, sonra diğer bütün bilgi alanlarına da yayılan bir eğilim var. Yeni bir sol kitle, *sadece biz hükümdarların, devletlerin tarihlerini değil, gündelik hayatın içindeki insanların tarihini de merak ediyoruz* demişlerdir. Bu çok temel bir tercih. Daha sonra sosyoloji, antropoloji ve tarihle birleştiği zaman ünlü antropolog Wolf sanıyorum, “tarih aslında tarihsizlerin tarihidir” demiştir. Ne demek bu? Yani tarih, o zamana kadar tarihin konusu olmamışların tarihidir.

Öteki ya da madun mu?

“Öteki” çok farklı anlamlarda kullanılmış olabilir, bu “madun” da değil, madunda emperyalizmin etkileri var. Bu aslında, daha önceki anlatı döneminde hükümdarın tebaası olma durumunda görülmüş. Olanların kendi gündelik hayatları içinde; örneğin Osmanlı’da reaya söz konusu olduğunda bunlar ne yedi ne içerdi? Nasıl ürerlerdi? Günlerini nasıl geçirirlerdi, yani ne zaman uyanırlar, ne zaman yatarlardı? Nasıl ısınır, nasıl aydınlanırlardı? Ne giyerlerdi gibi sorular önem kazanmıştır. Bunun sonucudur ki “düğme” üzerine bir sosyal tarih yazılmış, bir

saç örgüsünün gelişmesi incelenmiştir. Şimdi bu aslında tarihin biraz önce söylediğim farklı bir mecrasıdır. Bu da tarihin objesini geliştirmiştir. Tabii bu, 30'lu yıllardan sonra 40'lı, 50'li, özellikle 60'lı yıllarda çok revaçtadır. Özellikle sosyal ve ekonomik tarihte. Sosyal ve ekonomik tarih dendiği zaman bu, bir başka gelişmeye de sebep oldu. Tarih sadece tarihçilerin yaptığı bir işlem olmaktan çıktı, iktisatçılar, sosyologlar, antropologlar da tarihe önem vermeye başladılar. Bu da aslında çok verimli bir şey. Böylece, tarihçilerin o zamana kadar bilmediği birtakım yöntemler, birtakım bakış açıları, tarih araştırmaları alanına girdi. Bunun hem olumlu yanları var, hem de olumsuz yanları. Ama olumlu yanları daha baskın bence. Çünkü tarihin konusu çeşitlendi. Eskiden tarih dendiği zaman siyasi tarih anlaşılırdı. Savaşlar olurken, bir de dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli dönemlerinde yaşayan insanlar var. Bunlar maddi ve manevi kültür geliştiriyorlar. Bunları da anlamak gerekir. Bu yüzden Annalés okulunun tarih alanında çok özel bir yeri vardır. Çok iyi değerlendirilmesi gerekir.

Tarihçi kimdir? "İnalcık Neden Büyük" makalenizde üzerinde durulduğu üzere tarihçi "klasik, akademik ve ortodoks" mu olmalıdır? Klasik, ortodoks, akademik olan tarihçi ile böyle olmayan tarihçi arasındaki farklar nelerdir?

Aslında klasik, akademik, ortodoks şeklinde tarihinin sıfatı olarak belirlenmiş olan sözcükler bana ait değil. 60'lı, 70'li yıllardan sonra Türkiye'de tarih tartışmalarının içinde kullanılan sözcükler. Akademik tarihçilik denilince, bir üniversitede veya bir araştırma enstitüsünde, bilimsel yöntemleri kullanarak tarih bilgisi üreten tarihçilik anlaşılır. Bir de tarihi bilgileri popülerize eden, geniş kitlelere yayan popüler tarihçiler vardır.

60'lı yıllarda Türkiye yeni sola açılıyordu. Sola açılmada "ortanın solu", "sosyalizm" gibi konular tartışılmaya başlandı. Tabii sol da Türkiye'de düşünce olarak yerleşmek, kitlelere yayılmak ve siyasal bir güç haline gelmek istediği için, tarihini aradı ve tabii tarihten yararlandı. Bugünlerden sonra, tarih araştırmalarında klasik tarih eğitimi, lisans ve lisansüstü eğitimi almış, tarihin kendine özgü yöntemlerini kullanarak bilgi üreten tarihçiler yanında; aslen tarih disiplininin gelmeyen, örneğin iktisat, siyaset bilimi, hukuk okumuş, hatta bu alanlarda araştırmacı bilim adamı sıfatını kazanmış kimseler de tarihe yöneldiler. Tabii bu bir ikilik yarattı. Edebiyat fakültelerinde klasik tarih eğitimi alanlarla, bu alana sonradan girerek, bir amaçla tarihten yararlanmak isteyenler ara-

sında bir ikilik. Bu 60'lı yıllarda daha çok solun, tarihini bulmak amacıyla başlattığı bir harekettir. O zaman bir tartışma da yarattı bu. Çünkü iktisattan, sosyolojiden gelenler genelleştiriyorlardı. Kendi bilim alanlarının doğal bir sonucu olarak kendi yöntemlerini kullanıyorlardı. Örneğin, Türkiye'nin sosyal yapısını araştıracaklarını söyleyip, Marksist şemayı aynen uyguluyorlardı. Bu bağlamda 60'lı yılların en önemli tartışması, Osmanlı'da feodalitenin olup olmadığıydı. Marks, Doğu toplumları tam bir Batı feodalizmine benzemez dediği için, ATÜT'çüler buna "Asya Tipi Üretim Tarzı", "ceberut devlet", "despotik devlet" kavramlaştırması ile yaklaşırken; rahmetli Doğan Avcıoğlu da "pre-kapitalist düzen" gibi birtakım yeni kavramlar getirerek, Osmanlı dönemini ve daha genel olarak bütün Türk tarihini bu şemadan incelemeye başladılar.

90'lı yıllarda dünyadaki ve Türkiye'deki değişikliklerle solda yaşanan bu tartışmalar, liberal düşünce, post-klasik, post-modernist düşünceye dönüşünce, bu sefer de post-modernist açıklama tarzlarının tarihsel temelini bulmak isteyenler tarihe yöneldiler.

Bir de yapısal bir değişiklik oldu Türkiye'de. Biliyorsunuz 1980'lerde üniversite sistemi değişti. Üniversite sistemi değişince YÖK dönemi dediğimiz dönemde bilim alanları arasındaki o sıkı sınırlar da kalktı ortadan. Daha önce iktisat alanından tarihe yönelip, tarih araştırması yaptığı iddiasında bulunanlar, doğrudan tarih bölümlerinde öğretim üyesi oldular. Bu sefer klasik tarihçiler, daha sonraki dönemde tarih araştırmacıları durumuna gelmiş olanlarla statü itibarıyla de birbirinden ayrılmaz hale geldi ve bu bir karmaşa yarattı, benim kanaatime göre. Çünkü diğerleri hiçbir zaman, edebiyat fakültelerinde tarih öğretimi görmüş, tarihin o belli metotlarını kullanarak bilgi üretmekte olanlar gibi olmadılar. Ve aralarında tarihin ne olduğu, tarih araştırmasının nasıl olduğu, tarih bilgisinin nasıl üretilebileceği konusunda bir tartışma çıktı. İşte bu süreç içinde "ortodoks tarihçi", "klasik tarihçi" bilmem şu tarihçi, bu tarihçi tabiri çıktı. Herhalde böyle bir şey, bir başka ülkede yoktur gibime geliyor. Bunlardan en çok Halil Bey'in yazısı nedeniyle bahsetmiştim. Aslında Halil Berktaş'ın bir iki yazısını okumuştum, bunlar ona aittir.

Şimdi burada şunu tartışmamız lazım. Hepimizin kabul edeceği bir ortak görüşün olması gerekir. Mesela bilim adamı olarak mensubu bulunduğumuz bilgi alanında, o bilgi alanının bilgi üretme yöntemlerinde buluşmamız gerektiği gibi. Ama yorumlar ve kurulan anlatılar farklı

olabilir. Gene Berktaş'ın çok doğru tespitidir bu, “her bilgi alanının kendi içsel icapları vardır” der. O icaplara uymak lazım. O icaplara herkes uyduğu andan itibaren o alanın araştırmacıları şu nitelikte bir araştırmacı, bu nitelikte bir araştırmacı olarak artık bir daha ayrı tasnife tâbi tutulamaz. Ama vardıkları sonuçlar, açıklamaları kuşkusuz farklıdır, farklı olabilir. Bizde klasik tarihçi, şu tarihçi, bu tarihçi denmesi o içsel icaplarda anlaşma olmadığı içindir. Sen tarih alanına geldiğin zaman, tarihin icaplarını kullanmak zorundasın, eğer kendine tarihçi diyorsan. Tarihçi demiyorsan o zaman öyle bir zorunluluk yok. 80'den sonra tarih bölümüne gelenler kendilerine tarihçi demiştir. Yalnız tarihçi demekle kalmamışlar, üniversitelerde tarih kadrolarını da işgal etmişlerdir. Başka bir şey yok.

İki tarih kongresinin yapıldığı 1930'larda, Kadro Dergisi'nde görülen inkılap ve çeşitli uzmanlık alanlarının birlikte anılması doğrultusunda; inkılap edebiyatçısı, inkılap iktisatçısı gibi, inkılap tarihçisi ayrımı hakkında neler söylenebilir?

Bu sorular çok iyi oluyor, ben yaşlanmış biri olarak meramımı her zaman anlatmak fırsatını bulamıyorum. Bu yazı, belki buna bir vesile olabilir. Şöyle tarihçi, böyle tarihçi söyleminin pek bir anlamı yok; ama şu var, inkılabın iktisatçısı, inkılabın tarihçisi. Her hareket kendini meşrulaştırmak için, mutlaka bir temele dayanmak durumundadır. Bundan kaçınılmaz. Osmanlı devletinin tarihi dönemini tamamlayıp tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, onun yerine bugünkü devletimizi, bugünkü toplumumuzu kuran hareket Türk devrimi, Türk inkılabı idi ve Türk inkılabı varlık nedenini açıklamak zorundaydı. Onun için bilimlerden yararlanması meşrudur bence. Bunların başında da tarih gelir. Aslında çok tartışılmıştır. Türk devriminin tarih tezi, tarih anlayışı çok eleştirilmiş, hatta biraz hafife alınmıştır. Hatta, daha açık söyleyeyim, alaya alınmıştır. Örneğin *Orta Asya'da göl kurumuş bütün dünyaya yayılmışız. Dünya tarihinin yaratıcısı aslında biziz* gibi açıklamalarla Türkçe ve Türk tarihi “Güneş Tarihi Teori”leriyle dünya medeniyetlerinin merkezi haline getirilmiştir. Bu, bir tarih yöntemidir. Olayları gerçek bağlamından koparıp pür bir açıklama olarak koyarsanız anlamsız gelir, güldürürsünüz insanları. *Gerçek bağlamı içine yerleştirir, yani bu açıklama tarzı nereden kaynaklandı, niçin kaynaklandı ve nereye kadar devam eder*, bunu iyi açıklarsanız yani ön yargısız bunu tu kaka etmek gibi bir niyetiniz yoksa sadece anlamak gibi bir niyetiniz varsa bu anlatılar bir anlam kazanır. Bence bilim adamının anlamak gibi bir

niyetinin dışında başka bir niyetinin olmaması lazım. Türkiye’de bilim, anlamak için yapılmıyor, ne yazık ki tu kaka yapmak için bağlamından koparılıyor.

Gerçekten Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında başlayan ve Türk devrimi ile gelişen tarihçiliğimiz, bir savunu tarihçiliğidir. Bunu kabul etmemiz lazım. Ne demek savunu tarihçiliği? 19. yüzyıla gelindiği zaman oryantalizm dediğimiz o özel bilgi alanının geliştirdiği bir tez vardır. Savunu tarihçiliği de bu teze karşı oluşturulmuş bir davranış biçimidir. Her dönemin tarih yaklaşımlarında olduğu gibi, bu tür tarihçiliğin içinde de bir “romantik dönem” vardır. Bu kaçınılmazdır, çünkü bütün dünyada vardır bu. Sözlerimin başında da söylediğim gibi 15. yüzyılda Cermen krallıklarının yerine yeni tip krallıklar kurulduğunda, eski halk destanlarına sarılmışlardır. Niçin? Amaç, ilgi uyanıdır. Eskiden Vizigot kralı, Vizigotların kralıydı ve bir dayanağı vardı. Normandiya, Brugondiya artık birleşmiş. Nasıl meşrulaştıracak bunu? Neye dayanacak? Bir şeye dayanması, kendini meşrulaştırması gerekiyordu. Böyle bir romantizm var. Bizde bu romantizmden öte bir de zaruret var. Neden zaruret, onu yeri geldiğinde konuşacağız. Düşünün ki 19. yüzyılda Birinci Dünya Savaşının sonunda Paris Konferansı toplanmış, Avrupa’nın bütün devletleri, sen Orta Asya’dan geldin, sen Uzak Asya’dan geldin, çadırını yık, git. Sen şu ırktansın, sen bu ırktansın, sen sadece insanlığın yarattığı değerleri yıkan bir barbarsın. Senin ürettiğin hiçbir şey yok, sen sadece bir yıkıcısın. Bu bombardımanla geliyor. Bu bombardımanın karşısında bir reflektir bu, savunma refleksidir. Şimdi bu refleksin etkisini söylemez de, yok efendim göl kurumuş, Türkler yayılmış, Alaska’dan oraya geçmiş, bilmem ne yapmış dersenez güldürürsünüz insanları.

Abartı vurgusu üzerine yönelme...

Sizin bu yaptığınız anlamaya yönelik bir şey değildir. Halbuki tarihçi anlamaya yönelik işler yapmalıdır. Üstelik inkar edilecek bir şey de değildir bu. Savunu tarihçiliği dediğimiz dönemin, çok parlak bir araştırma aşaması da vardır. Oryantalistlerin ulaşamadığı, oryantalistlerin gün ışığına çıkaramadığı kaynaklar, o dönemde gün ışığına çıkarılmıştır. Bu döneme alayla bakanlar; o kaynaklar nelerdir, nasıl çıkarılmıştır, hangi dilleri bilmek gerekir gibi hususları bilmedikleri için, o kısım karanlıkta kalıyor; karanlıkta kalınca bu kısım biraz gülünç, biraz müstehzi tarzda sunuluyor. Bu anlamaya yönelik bir tavır değil. “Ha-

lil İnalçık Neden Büyük” başlıklı yazımda bunu vurgulamak istedim. Siz bu kısmı söyleyin yine, asıl oryantalizmin başka bir aşaması vardır. Bunu neden söylemiyorsunuz? Bunu söylemeniz lazım. Ben kimsenin art niyetli olabileceğini düşünmem. Ama anlamaya yönelik yaklaşıyorsak, bir dönemi ve bir yaklaşımı bütünüyle değerlendirmemiz lazım. Mesela Osmanlı Devletinin kuruluşuna yönelik teoriler geliştirilirken, bilgilerimiz çok kıttı.

Ne anonim Tevârîh-i Âl-i Osman’lar, ne Neşri Tarihi, ne de Aşık Paşa Tarihi tam olarak biliniyordu. Aynı şekilde Selçuklu tarihine ait ne “Müsâmeretü’l-ahvâl”ler, ne de “Kitâb-ı Diyarbekriye”ler biliniyordu. Kısacası bu kaynaklardan haberdar değildi araştırmacılar. Bunları, o dönemin Türk tarihçileri gün ışığına çıkardı. Ve şunu söylediler; oryantalizm Doğu’yu monolitik bir yapı olarak ele alıyor. İslam, İslam’ın merkezi içinde Arap, Türk, Fars farklı değil, aynıdır. Dikkat ederseniz oryantalizmin ilk çalışmaları hep “Kur’an” çalışmalarıdır. Ve bu savunmuş dönemi tarihçileri çok parlak bir iş yapmışlardır. Oryantalizmin bilgi alanını genişletmişlerdir. Fuat Köprülü’nün “Osmanlı Devletinin Kuruluşu” diye o büyük konferansıyla başlayan kitaplaştırma hamlesi ile bu alana çok büyük katkısı vardır. Bugün artık Fuat Köprülü kaale alınmıyor. Ama Fuat Köprülü modern Türk tarihçiliğinin babasıdır. Çok önemli bir tarihçidir. Der ki oryantalizm semitik filolojinin, emperyalist devletlerin yeni pazar arayışlarının, tahakküm hırslarının isteklerine cevap vermek üzere geliştirilmiş bir bilgi alanıdır. İşte Türk tarihçileri bu semitik filolojinin emperyalist devletlerin isteklerinin yerine kendi hedeflerini ikame ettiler. Bu dönemim Türk tarihçileri, onlara kendi metodlarıyla cevap verdi. Önemli olan da budur. Oryantalistler birçok Doğulu kaynağa nasıl ulaşmışlarsa, Türk tarihçileri de onların ulaşamadığı kaynaklara ulaştılar. Divan-ı Lügat-it-Türk, Türk tarihçilerinin metodolojik çalışmalarının ürünüdür. Bunu bizim bilmemiz lazım. Yani bir dönemi reddedebilirsiniz, tarih anlayışının eskidiğini söyleyebilirsiniz, ama geçmişte yapılanları perdeleyerek değil. Öncelikle anlayarak, anlamaya çalışarak, ardından tam olarak anlatarak bunu yapabilirsiniz. Bence tarihçiliğin bir tek önemli yanı var, o da anlamak ve anladığını anlatmak. Başka bir şey değil.

Modern Türk tarihinin kurulduğu 1930’lu yıllarda yöntem konusuna da çok önem verildiği görülmektedir. “Tarihte Usul” çok tartışılan konulardan biri. Bu tartışmalar içinde öne çıkan bir konu da, Köprülü’de

de var, tarih araştırması yapacak olanın formasyonu konusu ya da sorunu. Tarih araştırmacısının niteliği/formasyonu konusunu biraz daha açar mısınız ve araştırmanın seyri bundan nasıl etkilenir?

Aslında 1930'lu yıllarda Türkçeye tercüme edilen metodoloji kitaplarına baktığınız zaman örneğın Fuat Köprülü'nün, Zeki Velidi'nin değınmelerine baktığınız zaman, 19. yüzyıl tarih anlayışının izlerini görürsünüz. Çünkü burada esas olan, tespittir. Önce tespit yapacaksınız, sonra bu tespit üzerinde açıklamaya girişeceksiniz, ardından da onu yorumlayacaksınız. Senyoboslar'da olduğu gibi. Bu tercümelere iç tenkitler, dış tenkitler öğretiliyordu. Yani doğru bilgiye ulaşmak için objektif olacaksınız, objektif olmanız için de řu řu teknik bilgilere sahip olacaksınız, o teknik bilgileri uygulayarak haber kaynaklarınızı eleştireceksiniz ve eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra edindiğiniz bilgileri anlayacak ve sonra da anlatacaksınız. Özetle buralarda anlatmak, yorumsamak, kullanmak üzerinde durulmaktadır.

Zaman içinde bu durum, disiplinler arası ilişki çoğalınca, yeni açıklama tarzlarıyla zenginleşti. Şöyle ki; o zamanlar belge diye biz, sadece yazılı bir vesikayı anlıyorduk, hâlbuki şimdi haber kaynağı çok çeşitli, binalar, maddeler, objeler, sözlü anlatımlar gibi. Tabi bunlar beraberinde, yeni yöntemler de getirdi. Yani metodolojik bir zenginlik kazandı tarih. Bununla birlikte hiç değışmeyen bir şey vardır, o da tarihinin mutlaka ve mutlaka objektif bir yaklaşımla, öncelikle açıklamak istediğı dönemin, mekânın üzerinde cereyan eden olayları tespit etmesidir. Bu, çok önemlidir. Tarihe, bilim denebilecekse, bu objektif araçlarla donanmış olması lazım, bu araçlarla donanmamış bir kimseye de tarihçi denmez. Her şeyden önce, bunun üzerinde uzlaşmamız lazım. Tabi bu araçlarla donanmamış insan olunca sanat, zanaat, řu, bu anlatabilirsiniz, büyük anlatı, küçük anlatı. Bunları çok basite indirgemek istemiyorum, ama bence bunların yararlı bir sonucu olmaz. Bunlar güzel şeyler, sosyolojide kullanabilirsiniz, tarihte de kullanabilirsiniz büyük anlatı, řu, bu falan filan ama, teknik bilgilerle yöntemlerle donanmış olarak derlersen, işte onu, ister büyük anlatının içine yerleştirirsin ister küçük anlatının içine yerleştirirsin. Ama onun önce yapılması lazım. Onun için aslında tarihin ulusalcılığı ya da ulusal tarihçi diye bir şey olmaz, tarihçi tarihçidir.

Az önce söylediğim bir şey var. Tarihçi tektir, tarihçi de bir insandır. Tarihçi insan olduğu için, insanların yaklaşımları da farklı olduğundan, tarihi kullanmaları da farklı olur, onun için řu tarihçi bu tarihçi

farklılığı da buradan çıkıyor. Bu da kaçınılmaz, her zaman böyle olacak bu. Diyelim Türk devriminin oluştuğu süreçte dünyada ulusallık önemliydi. Dünya yeniden şekillenirken küresel büyük imparatorluklar parçalanıyor ve onun yerine ulus devlet modeli geliyor. Dünya tabii katolik bir dünya, devlet sayıları o gün 80 ise bugün kaçta vardı bilmem. Birleşmiş Milletler verilerini bilmiyorum, ama 200'e yakın kimisi küçük kimisi büyük devlet var ve hepsi sözde eşit görünüyorlar. Bunların hepsi devlet, hepsi farklı, fakat görünürde hepsi eşit.

Uluslararası hukuk süjesi olarak eşit...

Türk devriminin tezi neydi? Türkiye'yi dünya devletleri arasında bağımsız, eşit haklara sahip bir statüde tanıtmak ve kabul ettirmek. Tabii onun uyuşuğunda olan halk, bir imparatorluktan geliyor, imparatorluktan gelen, bu yüzden de alt özellikleri çok farklı grupları, bir üst özellikte buluşturmak gibi bir hedefi vardı. Bu hedefi Türk devrimi, sadece tarih bilgisini kullanarak değil, bütün her şeyi, hukuku, iktisadı, tarihi, kültürü kullanarak yaratmak durumundaydı. İktisat için hiçbir saldırı yapılmadı, ama tarihe saldırıldı. Öyle dedi, böyle dedi, diye. Türk devrimi, durup dururken neden pozitif hukuku benimsedi? Yahut da Türkiye'yi ki bu Türkiye Anadolu-Rumeli birliğidir, iç entegrasyonunu tamamlamak, kademeli pazar ağlarıyla bütünleştirmek için özellikle iktisat politikaları uyguladı. Bu özel politikalar üzerinde sürekli düzeltmeler yaptı. 1923'de liberal iktisat politikalarıyla bunu yapacağını düşünürken, 1930'lardaki dünya konjonktürüne uygun olarak başka şey yaptı, sonra bunu yumuşattı, şuna çevirdi, buna çevirdi.

Bizim gibi düşünenlere sizler 50'lerde kalmışsınız, 40'larda kalmışsınız deniyor. Biz bir yerde kalmadık aslında, ama Türk devriminin hedefi o zamanın konjonktürü içinde Dünyanın ulaştığı son noktaya varmaktı. Onun orjinalitesi nerede? Orada iki görüş vardı o zamanlar; bunu kendimiz yapamayız, biz gelişmiş bir devlete vekâlet verelim (yani manda meselesi), onlar bizi ehlileştirsinler, biz de oraya girelim. "Hayır" dedi Türk devrimini yapanlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları, *böyle bir şey dünyada görülmemiştir*, dediler. Yani bir başkasının eğitimiyle ehlileşmiş bir grup yoktur. Yani bunu ehlileşerek yapamazsınız, bunu ancak biz kendimiz yaparız. Şimdi bu bir tartışma noktası aslında. Dünya madem globalleşiyor, bilim şu hale gelmiş, pozitivizm ölmüş... Tamam, madem bunların hepsi doğru. Ama bunları okyanus ötesindeki üniversitelerde, enstitülerde geliştirilmiş tezleri papağan gibi tekrarlayarak mı yapacağız? Yoksa kendimiz orijinal düşüncemizi yaratarak

mı yapacağız? Aslına bakarsanız Türk devrimiyle şimdiki tercihlerimiz arasında hiçbir fark yok. O zaman mandacılar nasıl ehlileşmeyi bir başkasına bırakmak istiyorlarsa, şimdi de işte Middle East Studies Center'larda geliştirilmiş teoriler, yani tekrarlar var. Gelişmeler karşısında nasıl bir refleks göstereceksek, iktisatçılar nasıl farklılaşıyorlarsa tarihçiler de farklılaşıyor.

Tarihçilerin ulusalcısı, enternasyonalı olmaz aslında. Neden? Çünkü ister orada olsun, ister burada olsun yöntemi, ikisinin de uyması gereken ilkeleri var. Fakat tarihin icaplarını kullanmadan başka diyarlarda geliştirilmiş kuramsal açıklamaları iyi nakletmek mümkündür. Ama onların oluşumuna bir katkı olmazsa, o açıklama senin değildir. O açıklamada kendi ürettiğin bilginin de olması lazım. Sorun buradadır. Düşünün mesela, genç çocuklar çok güzel konuşuyorlar, anlatıyorlar, hep yabancıların isimlerini zikrediyorlar. Tamam, onlar söylemiş onu, biz ne söyledik? Mesela Türk devriminin değeri buradaydı, Fuat Köprülü'nün söyledikleri vardır. Barkan'ın dedikleri vardır. Onların söyledikleri eleştirilebilir. Ama onları dikkate almadan, sadece yabancı diyarların tezlerinin bizim durumumuzu açıklamaya yetmeyeceği açıktır. Bu tutumla biz, bir Barkan, bir İnalçık daha yetiştiremeyiz. Ben "İnalçık Neden Büyük" dediğim zaman, İnalçık'ın o hakikate ulaşmak için o bilimin yöntemini kullanmanın ötesinde, o Türk Devriminin yetiştirdiği biridir, demek istemişim. O, bir Türk Üniversitesi'nde, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yetişti. Yani Amerika'ya gittiği zaman, Amerika'dan edindiği bilgilerle değil, buradan ürettiği bilgilerle gitti oraya. Ben bunu anlatmak istiyorum.

Tarihçilere yönelik bir başka niteleme daha yapılmaktadır. Devletin tarihçisi denmekte ve burada kavramın biraz da eleştirisinin yapıldığı anlaşılmakta. Devletin tarihçisi ile halkın tarihçisi kavramlarından ne anlaşılmalı?

Devlet tarihçisi ve halkın tarihçisi diye iki ayrı kavram olur mu, böyle bir kavramsallaştırma söylemine yönelmek mümkün mü bugün için? Bence tarihçi tarihçidir, eğer kullandığı yöntem aynı ise, yapacağı bilimsel işlem ve bu işlem sonucunda ulaşacağı sonuçta eğer bir bilgi üretme söz konusu ise, üreteceği bilgi birbirinden farklı olamaz. Bu ne demek? Günümüzün tartışmaları içinde, gene aynı durum söz konusu. Ortodoks tarihçi, klasik tarihçi gibi tartışmaların arasında, bunlar da benzeri uçuşan sözcükler bence. Buna kavram olarak bakmamak gerekir. Mesela Osmanlı dönemine eğer dönecek olursak, Osmanlı sarayın-

da “vakanüvis” diye bir tarihçi vardır. Vakanüvis demek, vakaları yazan demektir. Bu vakanüvis denen kişiler sarayda yaptıkları işin karşılığını alırlardı. Yani bu işten nemalanırlardı. Tıpkı diğer saray görevlileri gibi. Devlet ondan şunu beklerdi, kendilerine verilen görev süresi içinde Osmanlı devleti ile ilgili olarak gelişen olayları kaydetmek. Tabi bunlar bile, kendilerini sadece böyle bir görevle sınırlı bulmadıkları için, telif ettikleri eserleri daha genel bir Osmanlı tarihi, hatta daha genel bir İslam tarihi, daha genel bir dünya tarihi gibi algılayarak, kendisinden önceki dönemlerden başlayıp, birtakım mehazlara, birtakım kaynaklara dayanarak genel eserler kaleme almışlardır. Bazıları da, bugünkü tarih yöntemi diyebileceğimiz, yani olaylar arasındaki bağıntıyı, ilişkiyi, ilgiyi araştırarak doğru tespitler yapmak ve o tespitleri yorumlayarak aktarma yolunu seçmiştir. Buna örnek vermek gerekirse, mesela Naima Tarihi diye bir tarihimiz vardır bizim: Mustafa Naima. Sarayda Mustafa Efendi diye bir müverrih görevlendirilmiştir ve tam da 1699 Karlofça Anlaşması’yla sonuçlanan o uzun savaşın ardından ki bu sırada sadrazam Amcazade Hüseyin Paşadır ve kendisine müsvette bir yazma nüsha vermiştir. Şarihü'l-Menarzade'nin müsveddeleri. Demişti ki işte buradan başlayarak bir tarih telif et. Mustafa Naima'nın eseri bu bakımdan kendisinden önceki dönemin olaylarından başlar. İşte resmen devlet tarihçisi olan Naima Efendi bile bu tutumda, bu tavırdayken, şimdi siz, bu devlet tarihçisidir, bu halkın tarihidir, şunun tarihidir, diyebilir misiniz? Böyle söylemek, çok sağlam zemini olmayan bir tartışma ortamı yaratmak demektir. Bunların sadra şifa bir sonuç vermesi beklenemez. Bizde “devlet tarihçisi” denildiği zaman genellikle üniversitelerde çalışan ve devletten maaş alan, bu yüzden de devletin politikalarına aykırı düşecek sonuçlara ulaşırsa, bunları özgürce söyleyemeyen tarihçiler anlaşılır. Ama bugün üniversitelere bakarsak, resmi ve vakıf üniversitelerinin tümünde, aslında bu birtakım meslektaşlarını devlet tarihçisi, resmi tarihçi diye itham edenlerin büyük bir kısmı en güzel üniversitededirler ve aynı şekilde onlar da devletten maaş almaktadırlar. O zaman, kıstas nedir? Devletten maaş almaksa, aynı durumdadırlar, ama kendilerini devlet tarihçisi addetmezler, bazı meslektaşlarını bu şekilde değerlendirirler. Bence bunun pek bir anlamı yoktur.

Seçtikleri araştırma konuları bakımından, devlet araştırmaları gibi..

Mesela şu denir işte, seçtikleri araştırma konularına baktığımız zaman şimdi devlet tarihçisi diye kimi niteliyorlar? Bu polemige girmek

istemiyorum, isimlendirmek istemiyorum ama bence Türk devriminin, daha önceki soruda bir nebze cevaplamaya çalıştığım gibi, o açtığı çığırda başta Halil İnalçık, Barkan, Mustafa Akdağ ve daha birçok tarihçi olmak üzere, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine yönelmişlerdir ve büyük bir maharetle "ahalinin tarihi"ni yazmışlardır. Mustafa Akdağ'ı okursanız, "Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi"ni, Celali isyanlarını konu alan eserini, Halil İnalçık'ın bütün eserlerini ele aldığımız zaman, gündelik hayatın içindeki insanın hemen hemen her yönüne değinmişlerdir. Devlete de toplumsal organizasyonun bir üst örgütlenmesi olarak bakmışlar ve öyle incelemişlerdir.

Tarihin dipsiz bir kuyu olduğunu söyleyenler var. Bu ne demektir? Tarihin ilgi alanı denilince nasıl bir kapsamdan bahsediliyor?

Bir önceki soruda bu konuya bir ölçüde değinmiştim. Bu birazcık da moda gibi bir şey. Yani tarihçi dediğimiz araştırmacılar hem kendi meraklarıyla, hem de içinde bulunulan dönemin etkileriyle birtakım konulara yöneliyorlar. Mesela 30'lu 40'lu hatta 20'li yıllara döndüğümüz zaman mesele neydi? Cumhuriyet döneminin en temel sorunu, belki bugünün de en önemli sorunu, biz nasıl anlatıyoruz tarihi? Tarihimiz nasıl ele alınıyor? İşte en temel sorun bu soruyu cevaplamaktı. Mesela 1920'li yıllarda Hayat Mecmuası vardı. Çok iyi bir mecmuaydı o zamanlar, baskısı çok güzel, son derece kaliteli yazıların yer aldığı bir mecmuaydı Hayat. Daha sonraki o renkli, resimli Hayat, artistlerin resimlerinin bulunduğu Hayat değil. O Hayat'ta Fuat Köprülü'nün bir yazısı vardır. Bizim "münevver"lerimizin çok önemli bir problemine değinir. Söz, ona ait olduğu için "münevver" diyorum. Aydınlarımızın önemli bir özelliğini zikreder. Der ki "*bizde münevver dediğimiz kimseler Batı dünyasında geliştirilmiş her türlü düşünceye mahz-ı hakikat diye yaklaşırlar.*" "Mahz-ı Hakikat" dediği, gerçeğin özü, ta kendisidir. Acaba bunun mahz-ı hakikat olamayacağı da düşünülebilir mi, diye bir soru sormazlar kendilerine. Bu yüzden de Türk tarihinin çok büyük problemlerle karşı karşıya olduğunu söyler. Fuat Köprülü ile başlayan dönemde, o dönemin tarihçilerinin en önemli özelliği, bizim hakkımızda yanlış telakkileri düzeltmekti. O zamanki tarihçilerin konusu buydu. Siyasal yönden olabilir, antropolojik özellikler yönünden, Türk toplumunun, Türk insanının adeti, örfü, uygarlığı, kültürü yönünden olsun, hangi yönde kalem oynatırlarsa oynatsınlar, problematikleri buydu. Bizim hakkımızda yazılanlar doğru mu, eğri mi? Tabi bunun arkasında da bir savunu vardı. Tarihçilerin hepsinde bu tutumu

görürsünüz. Ama bunların içinden bir kısmı siyasal tarihi ele almıştır, bir kısmı köy hayatını incelemiştir, bir kısmı İslamiyet öncesi, bir kısmı da İslami dönemi önemli görmüştür. Bununla birlikte yaklaşımlarında hep bu anlayış vardır. 60'lı yıllara, öğrencilik yıllarıma baktığımız zaman, daha önce de söylemiştim, sosyal ve ekonomik meseleler öne çıkmıştı ve o zaman münevver, aydın dediklerimizin zihnini şu soru işgal ediyordu. Nasıl daha önce bizim hakkımızda söylenenler mahz-ı hakikat mi sorusu önem taşıyorsa, burada da, "*biz neden geri kaldık, bizim geri kalışımız neye dayanıyor*" sorusu öne çıktı. Geri kalmışlık sorunu dünyada da tartışılıyordu o sırada. Ama 27 Mayıs 1960 devriminden sonra Türkiye'nin gündemini işgal eden en önemli soru bu oldu: geri kalmışlığımızın nedenleri. Ve tarihe de bu yansıdı. Özellikle tarihe başka alanlardan gelenler, tarih bilgilerinden yararlanarak bunu açıklamak istiyorlardı. Osmanlı döneminde sosyal yapının değiştirilememesi, kapitalist aşamaya gelmiş Avrupa'dan kopuş sürecini değerlendirememesi, ondan geri kalma, sanayileşememe gibi sorular soruluyordu. O zamanki tarihçilere bakıyorsanız, kimisi mesela medreseyi inceler, kimisi esnaf loncalarını inceler, kimisi padişahların yetişme biçimini inceler. Ama arka planlarında hep o soru vardır. Ne oldu da biz geri kaldık? Neden geri kaldık?

1980'den sonrasına gelince, bu sefer de tabii dünyada büyük değişiklikler oldu. Daha önce de söylediğim gibi, bu Türkiye'ye de yansıdı. Daha önceki tartışma ortamındaki saflar, gruplar dağıldı, birbiri içine girdi ve gündeme yeni sorular geldi, demokrasi, insan hakları gibi. Bu arada insan, birey deyince, ulus-devlet çizgisinde hep ulusal çıkarlar, ulus hakları derken acaba biz bu defa ulus hakkını çok abartıp bireyin hakkını geçiştiriyor muyuz gibi sorular gündeme geldi. 70'li yıllardan beri, Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde yapılagelmekte olan akademik tartışmalar Türkiye'ye de yansıdı. Birden bire *ulus-devlet öldü, ulus-devlet gidecek, dünya köy oldu, artık ulus-devletlerin gelişmeyi engelleyen sınırları kalkacak ya da büyük iktisadi gelişmeyi ve paylaşmayı engelleyen sınırları kalkacak, herkes zengin olacak* gibi görüşler ortaya atılmaya başladı. Bunlar televizyonlarda ciddi ciddi anlatılıyordu. Bu tartışmanın ortasında, tarihten de bu noktada yararlanmak isteyenler, "öteki ve ben" sorununu ortaya attılar. Tarihten yararlanarak ayırıcılığı olabildiğince alt düzeye indirelim ve dünyanın başka yerinde yaşayan ulusları, insanları ötekileştirmeyecek bir anlatı kuralım, diye düşünüldü. Mesela 1980'li yıllara bakarsanız, Türkiye'nin en ciddi

üniversitelerinde “öteki” üzerine toplantılar yapılmış, çalışmalar düzenlenmiştir ve tarihin aslında bir bilinçlendirmeye yarayan bilgi alanı olduğunu, ama bunun şimdiye kadar “ben ve biz” yönünde bir bilinç yaratmak için kullanıldığını söylemişler ve bunun değişmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Burada tabi her ne hikmetse, Türkiye o geri kalmışlık sorununu sanki çözdü bitti de birden bire o soru gündemden çıkmıştır. Ben bunu pek anlayamıyorum. Mesela bu alanın en büyük kalemşorlarından, keskin teorileriyle mahz-ı hakikate ulaştığını söyleyenler, yani bu budur, bunun ötesi yoktur gibi çok keskin hükümlere varanlar, birden bire bırakıvermişlerdir bu sorunun cevabını aramayı.

Sizler gençsiniz biz o dönemleri yaşadık, mesela 60 yıllarında yazdıkları yazılar artık bugün yoktur. Kendileri için de yoktur, bırakmışlardır o düşüncüyü. Bence gelecekte bir dönemin tarihçisi, bunu arayacak, o zamanlar ne olmuş diye soracak. Tarihçiler, iktisatçılar, hukukçular 60’lı yıllardan başlayarak, 70’li yılların sonuna kadar geri kalmışlık problemi için didişip durdular, Osmanlı feodaldi, pre-kapitalist düzenledi, Asya tipiydi, diye. Sonra birden bıçakla kesilmiş gibi durdu. Arkasından da öteki, beriki söylemi gündeme geldi. Geleceğin tarihçileri bu süreci anlamak için, herhalde çok uğraşacaklar.

Burada şu noktaya da girmemiz gerekiyor: Türkiye’de gerçek üniversiteyi kuramayışımız. Tabi üniversitede evrensel bilginin çeşitli boyutlarını anlamamız için dünyanın başka yerlerinde ne yapıldığından haberdar olacaksınız. Aslında üniversite, sadece hep başka yerlerde geliştirilmiş teorilerin tekrarlandığı bir yer olamaz. Yani orijinal bilginin üretildiği ve bu bilginin katılımıyla yeni yorumlamalara ortak olduğu bir yerdir üniversite. Türk üniversitelerinde alan uzmanları, özellikle sosyal bilimlerde alan uzmanı ne kadar var, ben bunu bilmiyorum. Mesela ben, şimdi kendim de dahil olmak üzere, belli bir alanın uzmanı mıyım? Alan uzmanı dendiği zaman ben şunu anlıyorum. Alan uzmanı, kendi yaptığı özgün araştırmalarıyla seçtiği bir konuda bilgi üreten ve bu bilgisiyle mevcut bilgileri zenginleştiren araştırmacıdır. Daha yalın olarak söylersek, aklınıza gelen herhangi bir konuda ilk başvuracağınız ve bunu, bilirse o bilir, diyeceğiniz araştırmacıdır. Tabi kendi ürettiği mevcut bilgiyle bu alandaki tartışmalara katıldığı için, onun düşüncesi sadece nakilci bir düşünce değildir, bir orijinal düşüncedir. Şimdi düşünün siz, Türkiye’de birçok çalışma yapılıyor. Ama herhangi bir sorun karşısında bunu, şu bilir, diyecek kaç uzmanımız var? Türkiye, dünyada sempozyum, ilmi toplantı yapılan en zengin ülkelerden birisidir.

Antalya'dan başlayarak Van'a kadar, en zenginleri Antalya'nın 5 yıldızlı otellerinde, diğerleri üniversitelerin yerleşkelerinde olmak üzere, bir sürü toplantı yapıyor. Buralardan elde edilen orijinal sonuçlar, acaba ne kadardır? Bunun somut değerlendirmesine sahip miyiz? Belki bir örnek vermek gerekir. Mesela Hrant Dink öldürüldü. Hrant Dink öldürüldükten sonra, bir katil buldular, soyadı bilmem ne, şimdi soruyorlar: Bu nasıl bir addir? Kimdir? Nedir? Bir Allahın kulu da çıkıp bu isim şudur, diyemiyor. Mesela bunu bir dilci veyahut tarihçi açıklayamıyor. Bunu diyecek insanımız yok. Arkasından Ermeni meselesi gündeme geliyor. Ermeni meselesi gündeme gelince, hemen arayışa geçiyoruz. Bu konuda binlerce sayfa yazılmıştır. Ama uzman diyebileceğimiz bir kişi yok. Onun için bu meselenin artık sadece siyasal boyutu var. Ve artık bu mesele, çözümsüz hale gelmiştir. Siz ne yaparsanız yapın bu bir kangren olarak varlığını sürdürecektir. Bu, işin ayrı bir yanı, ama bu konuda çok somut bir bilgi üretmiş bir Ermeni uzmanımız var mı diye sorduğunuz zaman bir kişiyi bulamıyorsunuz. Yazı yazan demiyorum, yazı yazan *fi sebillah* dolu. Ama alan bilgisine sahip, bilgi üretmiş; bu, benim bilinenlere katkıdır, diyebilecek bir kimseyi tanımıyorum desem çok fazla abartmış olmam.

Buna bizim mutlaka çözüm bulmamız lazım. Hatırlarsınız. Büyük tartışmalar yaratan bir sempozyum oldu, Bilgi Üniversitesi'nde olacaktı, Boğaziçi'nde oldu. Hükümet *olmaz* dedi, sonunda oldu. Bunları söylememin nedeni, işin son noktasına gelmemiz için. Oldu o toplantı. Ben bu toplantıya katılanların bir kısmını şahsen tanırım, bir kısmını da çalışmalarıyla tanıyorum. Ne çıktı o toplantıdan sonuç olarak? O toplantıya katılanların içinde, kaç tane o konuda "alan uzmanı" olan ve tarih metodolojisine uygun araştırmasıyla bilgi üretmiş ve o bilgiyi o alana sunmuş olan kaç kişi var? Bilmem fark ettiniz mi, sonunda çok tipik bir şey oldu. Bir şekilde o sempozyumda taraf olmuş üç üniversitenin rektörü, televizyonlara çıktı sempozyumdan sonra. Ben bekledim ki o üç üniversitenin rektörü önce şunu söylesinler: *Benim üniversitemde şu araştırmacı şu çalışmayı yapmıştır. Benim üniversitemde şöyle bir eser yayınlanmıştır.* Böyle bir şey dediler mi? Hepsinin söylediği, polemikten öteye gitmeyen sözlerdi. Üniversite rektörünün birinci görevi, kendi üniversitesinde yapılan bilime katkıyı açıklamaktır. Tabuyu yıkmak, o işin siyasal söylemidir. Ben, bunu söylemesin demiyorum. O da söylensin, ama birinciyi yapmadığımız sürece, ne tabu yıkılır, ne de bu sempozyumların arkası kesilir. Hatırlıyorum, bazılarına ben de katıl-

dım. Doğrudan bu olayla ilgili olmasa da başka bir bağlamda bir şeyler söylemek üzere katıldım. 80'den sonra kaç tane böyle toplantı yapıldı, hatırlamıyorum. Açıkçası bitecek gibi de görünmüyor. Bitirebilmek için, hep diyoruz ya tarihçilere bırakalım, tarihçilere bırakalım. Hangi tarihçiye bırakacaksınız? Bence soracağımız soru bu. Bence tarihçiye bırakacaksak eğer, tarih metodolojisine uygun bilgi üreten tarihçiye bırakmamız lazım.

Böyle bir tarihçi için, yine İncalcık örneğine dönmeliyiz. Bunu İstanbul'da *Dört Tarihçi* diye bir sempozyum vardı orada söyledim. Söylediklerimden birisi de şuydu: Halil Bey, Fuat Köprülü'nün, bizim münevverlerimizden bir zaafı olarak gördüğü, Batı dünyasında söylenmiş her şeyin mahz-ı hakikat olduğuna, araştırmadan inanmadı. O kadar inanmadı ki, Fuat Köprülü onun en önemli hocalarından birisi olmasına rağmen, zaman zaman onun söylediklerine de kuşku ile baktı. Fuat Köprülü'yü çok beğenir, çok takdir ederdi. Ama mesela Bizans müesseselerinin Osmanlıya tesiri meselesinde, ondan daha etraflı açıklamalar yapmıştır. Ben Halil İncalcık Neden "Büyük" diye yazıyorum, o büyük kelimesini turnak içine neden aldım? Aslında ben orada büyükten başka bir şey kastediyordum, onu tarihçi yapan hasletlerini söylemek istiyordum.

80 sonrasında yapılan yanlışlardan birisi de, tarihçiliği, "dar belgencilik" olarak görmektir. Osmanlı tımar sisteminin uygulanmasında çok önem taşıyan tahrir defterleri diye birtakım kayıtlar vardır Osmanlı arşivlerinde. Bu defterlerin her biri doktora konusu yapılmıştır. Bilmem kaç numaralı şu şehrin/sancağın defterine göre şehir/sancağın bilmem nesi, diye. Böyle bilimsel olmayan sadece o belgeyi Latin harflerine çevirerek, hele şimdi şu bilgisayarın verdiği olanaklardan yararlanarak, birtakım hesaplar, kitaplar yaparak, böyle bol çizelgeli, bol renkli, bol grafikli sayfalardan oluşan tezler yapılmıştır. Bunlar gerçekten doktora çalışması gibi algılanmıştır. Bu bir zaaftır.

Buna karşılık teorik açıklamalar yapan tarihçiler, bunu eleştirmede çok haklılar. Ancak bunlar da bilmem hangi Amerikan üniversitesinin, hangi Ortadoğu enstitüsünde Ortadoğu olaylarını, dünya tarihini açıklamak için nasıl bir teorik çerçeve çizilmişse, ortaya atılan çerçeveye haşır neşir olmuşlardır. İşte biraz önce söylemiş olduğum tehlike buradan kaynaklanmaktadır. Şimdi ne oradan büyük bir tarihçi çıkar, ne de buradan. İkisinden de tarihçi çıkmaz. Çünkü buradakinin tarih metodolojisinden haberi yok, oradakinin de tarihin nasıl yapılacağına dair hiç

bir tavrı yoktur. Birtakım kuramsal sözleri söyler, ama onun dayanağını koymaz ortaya. Orijinal bilgi dediğim, her ikisinin bir arada olmasıdır. Gençler arasından çok iyi tarihçi olabilecek kişiler çıkabilir. Benim kanaatimce, bu noktaya dikkat edilerek iki yönden gelen olumsuzlukların ortadan kaldırılacağı bir ortamda buluşmak koşuluyla.

Tarihçinin kendisine seçtiği yöntem üzerine: Tarih nasıl çalışılır? Tarih araştırmalarında nasıl bir yöntem izlenmektedir, izlenmelidir?

İlk olarak geçmiş denince, bu geçmişin çok uzun bir zaman olduğunu bilmeliyiz. Geçmiş dediğimiz zaman, ilk insanın dünya üzerindeki faaliyete başladığından bu ana kadar ki zamandır. Onun için bir zaman seçilmesi gerekiyor. Her araştırmacının ya da her araştırma kurumunun önceliklerine göre bir dönem, bir mekan seçmesi lazım. Hangi zamanın olayı bizim öncelikli araştırma konumuzdur? Bunu iyi tespit etmeliyiz. İkincisi hangi mekan? Çünkü tarihte zaman ve mekan çok önemli. Zamanı ve mekanı seçtikten sonra, belirli bir mekanda belirli zamanda olanların hangilerini anlamak istiyoruz, bunu seçmemiz lazım. Belirli bir mekan ve belirli bir zamanda kurulan devletleri mi inceleyeceğiz, yani siyasi tarih mi yapacağız? Yoksa belirli bir mekanda belirli bir dönemde yaratılan değerleri mi inceleyeceğiz, yani bir kültür tarihi mi yapacağız? Ya da o dönemde insanlar nasıl bir örgütlenme içinde yaşadılar, iktisadi faaliyetleri nelerdi, bunları mı inceleyeceğiz? Bu tespiti yaptıktan sonra ona göre yöntemimizi belirleyeceğiz.

Zaman, mekan ve konu seçtikten sonra, diğer bilimlere nazaran işte zorluk burada başlıyor. Diğer tabiat bilimlerinde deterministik ilişki vardır. Yani şöyle olursa böyle bir sonucun ortaya çıkacağı, o ilişkiler içinde bellidir. Onun için tabii bilimlerde bilim adamı, deney yapıyor, gözlem yapıyor, deneyler ve gözlemler sonucunda birtakım bulguları bir araya getiriyor ve sonuçlarını sıralıyor. Sosyal bilimlerin bir kısmı için de belki böyle. Mesela bir sosyolog, hangi koşullar altında insanların nasıl bir örgütlenmeye gittiklerini araştırıyor ve fotoğraf çekiyor. Diyor ki işte böyle bir ortamda şu sonuç ortaya çıkıyor. Ama tarihin konusu bu değil. Çünkü tarihte önemli olan, belirli bir mekanda, belirli bir zamanda olan tek olaydır. Onun için tarih, idiografik bir bilim dalıdır. Nomothetik denen bilim dallarında, bilim adamı genel açıklamalara ulaşmak ister. Onun için bulgularını kümeleştirir, ortak yönlerini belirler ve yasa gibi bir sonuca ulaşır. Tarihçi için bu mümkün değildir. O zaman ne yapacak tarihçi? O, tek olayları inceleyecek. Tek olaya ait bilgilere ulaşacak.

Belge dediğimiz şey, çok çeşitlidir. Kanıt sağlayıcı her türlü obje, bir belgedir. Yazılı, yazısız olabilir. Doğal olarak yazılı belgeler, önde gelir. Yalnız bu belgelerden derlenen bilgiler, bir veridir. Onları topladıktan sonra şu olmuş, bu olmuş demek, tarihçilik demek değildir. Bundan 5000 yıl önce bir şey olmuş, onun ne anlamı var? Bu bilgilerin öncelikle doğru olması gerekir, yani tanıklar doğru mu söylüyor? Objeler neyi anlatıyor? Yazılı belgeler, ne amaçla düzenlenmiş? Bunları eleştirdikten sonra o verileri bilgiye çevirecek işlem yapmak gerekmektedir. Tarihçi, verileri bilgiye çevirecek işlemde de diğer bilimlerde olduğu gibi bir nedensellik arayacaktır. Tarihçinin amacı, oradaki olayı önce kendisinin anlaması ve sonra anlatmasıdır. Ama bu anlatı, bir masal olmamalıdır. Bu olay niçin oldu? Nasıl oldu? Bu olay, ne gibi etkiler yarattı? Bunları açıklayarak bir bilgi haline çevirecek. İşte tarihçinin yaptığı iş bu ve bu işin sonunda ulaşılan bilgi, tarih bilgisidir.

Biraz önce de dediğim gibi bizde tarihçilik, sadece veri açıklamak olarak algılanmıştır bir yönüyle. Bir yönüyle de hiç veriye dokunmadan hazır birtakım şablonların içine birtakım niyetleri, birtakım tasarıları yerleştirmek olarak kabul edilmiştir. Her ikisi de tarih değil. Bu, ne o zaman? Tarihçi için, eldeki verileri bilimsel yöntemle tâbi tutarak bilgiye çevirmek esastır. Tarihçi bu bilgilerden bir anlatı kurmalıdır. Anlatı kurarken tarihçiden beklenen, genellikle bir yargıya varmasıdır. Mesela devleti inceliyorsa; bu devletin başkanı kahramandır, bu korkaktır, bu haindir, bu vatanseverdir, demesi beklenir. Bence tarihçi için tuzaktır bu. İşte diğer bilimlerden farkı budur. Tarihçinin, anlatıyı kurarken bu ameliye sonucunda birleştirdiği parçaları iyi anlatması, olabildiğince objektif kalması gerekir.

Siz tarih araştırmalarınızda nasıl bir yöntem izlediniz?

Tabi ben ne yaptım diye sorarsanız, çok şey yaptığımı söyleyemem. Benim iki büyük şansım oldu. Bunlardan biri 60'lı yıllarda üniversitede okumuş olmamdı. 60'lı yılların üniversitesi gerçekten Türkiye'de daha sonraki dönemlerin koşullarına nazaran en uygun şartların bulunduğu üniversite dönemidir. Darbeler, ihtilaller Türk tarihinde tartışılır. Ancak şunu söylemeliyim ki; 27 Mayıs'tan sonra özellikle üniversite açısından son derece özgür bir ortam vardı. Daha önce de söylediğim gibi, o zaman bütün aydınların zihnini, bu kalkınma, geri kalmışlık problemi meşgul ediyordu ve biz de üniversite öğrencileri olarak en çok bunu tartışıyorduk. Tarih disiplininde olanlar, bu sorunun tarihsel arka planını ortaya çıkarmayı kendilerinin görevi sayıyorlardı. Birinci şansım bence

bu, yani 60'lı yılların özelliğidir. O zamanlar, kırkı döktü ortamı da yoktu. Çok farklı düşüncede olanlar, bir ortamda bulunup rahatça tartışabiliyorlardı. 60'lı yıllarda bizim ağabeyimiz durumunda olan, bizden önce gelenler hep şunu söylerdi, siz şanslısınız, sizde böyle somut meseleler üzerinde konuşuluyor. Bizden önce derlerdi, her fakültenin bir münazara ekibi vardı. Münazara yapılırdı, mesela Mülkiye ile Hukuk arasında, Hukuk'la Dil-Tarih arasında. Yani bir tür çene yarışırma. Bu yarışmada taraflardan biri galip gelirdi ve onların kolları havaya kaldırılırdı. Sonuçta hitabet kabiliyeti olanlar kazanırdı. 60'lı yıllar, somut meseleler üzerinde kafa yorulan yıllar oldu. Tabi o 60'lı yılların arkasından çok talihsiz bir gelişme sonucu, kırkı döktü ortamına sokuldu gençler. 70 ve 80'li yılların öğrencilerine ben hep acımışumdur. Kapanan, derslerine ara verilen fakülteler, birbirleriyle yan yana gelemeyecek kadar birbirine düşmanlaştırılmış gençler. Yani bugün Türk üniversitesinin sefaleti, belki o günlere dayanır. O zaman yapılan ne öğretim denir ne bilim denir, hiçbir şey denmez. Bunlar ayrı konular, ama ben kendi açımdan olumlu sayılabilecek şeyleri 60'lı yıllarda almıştım.

İkincisi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde benim öğrencilik yıllarımda, daha sonraki yıllardan değişik bir hava vardı. Her dalda, alanının isim yapmış hocaları vardı. Mesela eski çağ dendiği zaman Halil Demircioğlu akla gelirdi. Almanya'da doktora yapmış, Batı tarihinin orijinal kaynaklarından edinilmiş bilgilere ulaşmış bir hocamızdı. Ortaçağda Akdes Nimet vardı. Yeniçağda Halil İnalçık, Bekir Sıtkı Baykal vardı. Bizim hocalarımız, alanının önde gelen hocalarıydı. Alanının diyorum, çünkü belirli bir konu üzerinde doğrudan bilgi üretmiş kimselelerdi, yani tekrar yapmıyorlardı. Hatırlarım, mesela Halil Bey genellikle üzerinde çalıştığı son makalesini bize derse getirirdi, seminerlerinde de o makalenin belgelerini getirirdi. Bunlardan sonra, benim en büyük şansım, Halil İnalçık'ın yanında doktora yapmış olmamdır. Bunu hayatımın en büyük fırsatı sayıyorum. Bunu birkaç yerde yazdım, söyledim de. Geriye dönüp baktığımda, Halil Bey'in seminerlerini hatırlıyorum. Açıkçası seminerlerinden aldığım hazzı, hayatımın hiçbir döneminde başka yerde almadım. Halil Bey, bizi alır, o belgelerle birlikte, belirli bir dünyanın içine sokardı.

Ankara-Bursa çalışmalarınızda bu ortamdan yararlandınız...

Yalnız bu şansın yanında, bir de sorumluluğu da belirtmem gerekir. Aynı zamanda bir korku. Genel olarak öğrenciden beklenen, hocasını belli bir yerden sonra aşmasıdır. Çünkü bilim böyle bir şey. Bilgi biri-

kimini en son da yakalayanlar, bir öncekilerden ileride olmalılar. Ama benim için böyle bir şey söz konusu değil. Ben bu aşamayı yapamadım. Yine de benim diğer arkadaşlara nazaran büyük bir şansımdu bu. Ama benim yerime sığıası daha büyük, yetenekleri, zekâsı daha fazla olan biri belki çok daha fazla bir şey yapabilirdi.

Doktora tezi konumu Halil Bey'le birlikte seçtik. O zaman iktisadi meselelerin önem taşıdığı bir dönemdi. Halil Hoca bana, şehir hayatını inceleyerek Osmanlı döneminin sosyal ve iktisadi meselelerinin daha iyi anlaşılabilceğini söyledi. Ve bir şehir tarihi çalışmamı önerdi. Dedi ki aslında, bu, bir Rumeli'den, bir Anadolu'dan, bir de Arap ülkelerinden belki üç şehri, dört şehri karşılaştırarak olabilir. Onun için Edirne'yi seçelim, Ankara'yı seçelim bir Arap şehrini seçelim. Ama bu seçim tabi masa üzerinde oluyor. Sonra Edirne'ye gittim. Edirne sicilleri, tereke defterleridir, yani, ölen bir şahsın miras paylaşımına esas olacak kayıtların bulunduğu defterlerdir. Arap sicillerine o zaman 60'lı yıllarda ulaşmak çok kolay değildi, onlara ulaşamadık. Öyle oldu, böyle oldu, sonunda Ankara ile Konya kaldı elimizde. Ve ben o sene çalışmalara başladığımız zaman, bu kaynakları yaygın olarak kullanan çok kimse yoktu. Daha önce Mustafa Akdağ Hoca, Halil Hoca okumuşlardı. 1930'lu yıllarda Halkevlerinde birçok öğretmen tarafından, mesela Çağatay Uluçay tarafından okunmuştu, ama ben bu kaynakları ilk defa görüyordum. Şeriye sicili nedir? O eski mahkeme zabıtları nedir? Onları okumaya başladığım zaman, tek başıma kalsaydım, ilk sayfadan son sayfaya kadar okur, sonrasında ne yapardım bilmem. İşte o noktada Halil Bey, benim topladıklarımı tasnif etme ve anlamlı gruplara ayırmamı ve bunu nasıl yapmam gerektiğini gösterdi. O zaman araştırmacılığın ne olduğunu anlamaya başladım. Halil Bey olmasaydı, belki kendi kendime de bir şeyler bulabilirdim, ama çok uğraşır, debelenirdim. 10-15 defteri satır satır okudum. 5 bine yakın zabıt derledim, birbirinden çok farklı, onları tasnif ettim, onların dilini anlamaya çalıştım, dilin arkasındaki düşünceyi, düşünce sahiplerinin dünyasını anlamaya çalıştım. Uzun süre sonra kafamda bir resim çıktı, ama nasıl yazacaktım, onu yazmak da problem. Halil Bey bana orada da çok yol gösterdi. Tam bir usta-çırak ilişkisi. Bugünün üniversitelerinde bu var mı bilmiyorum. Ben de birtakım öğrencilere doktora yaptırdım, ama bunlara bu şekilde yol gösterdim mi göstermedim mi bilmiyorum. Yani o belgeleri okumayı çok önemsiyorsanız, okuyorsunuz, bazen ben öğrencilere derim ki, sizin yaptığınız çok büyük bir iş değil, bunu Hacıbayram Camiinin

müezzini de okur, onunla sizin aranızda bir fark olması lazım. Bu farkın ne olacağını bana Hocam öğretti. Herhalde o olmasaydı, insan çok da kendine haksızlık yapmak istemiyor, bir şeyler yapardım, ama ne kadar yapardım onu bilemem.

Tarihçinin en çok çalıştığı alanlardan biri olarak arşivler hakkında: Tarih balta girmemiş bir orman olarak nitelenirse, bu ormanda arşivlerin yeri ve önemi nedir?

Arşiv, belirli bir kurumun, bu aileden devlete kadar her kademedede ve nitelikte olabilir, zaman içinde bazı faaliyetleri sebebiyle ürettiği yazılı ve yazısız belgelerinin saklandığı yerdir. Osmanlı tarihi açısından başta aile olmak üzere, özel kurumların arşivleri çok yeni bir olgudur. Bu bakımdan Osmanlı arşivi dendiği zaman, akla devlet arşivi gelir. Devlet, birtakım faaliyetleri için oluşturduğu bürokratik teşkilatı aracılığıyla çok önemli belgeler üretmiştir. Aslında bu belgeler, daha sonraki dönemin tarihçileri faydalansın diye değil, yaşanan dönemin işlemleri içindir. Fakat bugüne intikal eden belgeler, tarihçiler açısından paha biçilmez değerdedir. Onun için arşiv, hem devlet, hem de tarihçiler için önem taşır. Nitekim Osmanlılar 19. yüzyılda sakladıkları belgelerin bulunduğu mekâna ve kuruma “hazine-i evrak” demişlerdir. Hazine-i evrak, 19. yüzyılda yerli ve yabancı uzmanlar tarafından ele alınmış ve belge koleksiyonları tasnife tabi tutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı arşivi belgelerini özenle korumuş ve doğrudan başbakanlığa bağlı bir yönetimin idaresine bırakmıştır. Çok uzun ömürlü bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nin mirası olan bu belgeler, sayıca çok olduğu için, Osmanlı arşivi, zengin arşivlerden biridir. Ancak bu noktada şu hususu belirtmek gerekir. Söz arşivden açılınca daha tasnife tabi tutulmamış milyonlarca belgenin varlığından söz edilerek, bu işin aslını bilmeyenlerde yanlış kanaatler uyandıracak ifadelere çok sık rastlandığını belirtmeliyim. Gerçekten de Osmanlı arşivinde çok sayıda belge vardır. Ama bunu, dönem dönem düşünürseniz belge yoğunluğunun daha çok son dönemlere denk düştüğünü görürsünüz. Örneğin Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarına ait çok belgeye rastlayamazsınız. Bunun gibi 19. yüzyıla gelinceye kadar ki dönemlerin belgeleri, 19. yüzyıl belgelerinden daha azdır. Bunu bilen tarihçiler, arşivden nasıl yararlanacaklarının da farkındadırlar. Arşivlerden yararlanmak için, önce Osmanlı teşkilatını, sonra Osmanlı diplomatiğini, yani üretilen belgelerin üretildikleri mekanı ve belgelerin biçim ve muhteva özelliklerini bilmek gerekir. Daha sonra, o belgelerin dilini anlamak, önem-

li bir koşul olarak buna eklenebilir. Ancak bunlardan sonra Osmanlı belgelerinden, bir Osmanlı tarihi anlatısı için sağlam veriler çıkarmak mümkün olabilir. Yani arşivler zengin, çok zengin, ama tarihçi için ben burayı anlamak istiyorum dediği zaman, ona sınırsız bilgi sunan kaynaklar değil. Kesiklikler, kopukluklar, boşluklar, halen bize intikal etmeyen birtakım alanlar, belgesi olmayan alanlar var. Ama bir bakımdan da bakarsanız bazı yerlerde büyük bir zenginlik karşınıza çıkar. Arşivleri kullanırken nasıl kullanacaksınız. Gerçekten bu balta girmemiş bir ormana benzetilebilir. İşte o balta girmemiş ormanın arasında boşluklar olsa da zengindir. Bunların hepsini tek tek okumaya kalkarsanız ömrünüz yetmez, onu iyi kullanmak gerekir. Biz bu arşivlerden nasıl yararlanıyoruz? Belge koleksiyonlarını tam tanıyor muyuz? Belgelerin ruhunu kavramamız mümkün oluyor mu?

Bir de seçtiğiniz belgelerin mantığını kavrayacaksınız, bizde orada zorluk vardır. Birçok tarihçimiz, bu konuda derinlemesine bir çalışma yapmadan, sadece veri aktarma yoluna gider. Diyelim ki, bir araştırmacı ulema üzerine, medrese üzerinde bir çalışma yapmak istiyor. İlgili belgelerde öyle terimler, öyle kavramlar vardır ki, onları önce siz anlayacaksınız, sonra onları kullanarak bir metin oluşturacaksınız. Bu, her alan için böyle. Saray, gündelik hayat, hukuk, iktisat faaliyetleri gibi. Birçok araştırmacı, metni tam anlamadan, aynen neşreliyor. Yani teknik yanı vardır tarihçiliğin. Onları çözümlenmeden son aşamaya gelemesiniz. Bu bile çok büyük bir iştir. Türk üniversitelerinde bu, tam yapılıyor mu yapılmıyor mu? Bu sorunun cevabı yok. Böyle basit bir Osmanlıca bilgisiyle belgelerin ruhuna ulaşamazsınız. Harfleri sökersiniz, okumaya çalışırsınız. Okudunuz diyelim, metin ne diyor anlayamazsınız, onu anlatacak birisi lazım size. Yani bir ustanın sizi o konuda yönlendirmesi lazım. Tarihin, tarih öğretiminin bu yüzden problemi çok.

Bir başka alandan örnek verirsek, yukarıda sözünü ettiğimiz tahrir kayıtları, tımar sisteminin uygulanmasına dairedir. Osmanlıda tımar uygulamasının özü şudur: teorik olarak devlet, ülkesindeki bütün üretim kaynaklarının mülkiyetinin kendine ait olduğunu düşünür, buna çıplak mülkiyet de denir. Devlet kendisine ait olan çıplak mülkiyeti, elinde bulundurduğu üretim kaynaklarını reayaya bırakmış, yani tebaasına, köylüye, diğer uyruklarına bırakmış. Çıplak mülkiyeti kendisinde, kullanım hakkı reayada olan bu üretim kaynağını reaya ürettikten sonra belli bir ürün elde edecek, bu ürünlerin belli bir oranını vergi olarak devlete vermesi lazım. Bunu devlete vermek, hazineye intikal ettirmek

yerine, devlet kaynağında birtakım görevler karşılığı kendi görevlilerine bırakmış. Tımar sistemi öyle bir uygulama ki üretim kaynağının sahibi devlet, onu köylü ve reaya kullanıyor, reaya o üretim kaynağından üretimde bulunduğu için üretiminin bir bölümünü de vergi olarak hazineye vereceği yerde devlet görevlisine veriyor. İşte tahrir kayıtları dediğimiz defterler, bu süreç içindeki işlemlerin yürüyebilmesi için; ülkede ne kadar üretim kaynağı vardır, bu üretim kaynağını tasarruf edenler kimlerdir, sayıları ne kadardır, bunlar ne üretirler, ürünlerinin çeşit ve miktarları nedir ve hangi oranda vergi verirler, bu vergiler, hangi dağılıma göre devlet görevlilerine bırakılır gibi sorulara cevap aramak üzere yapılmış bir sayım ve yazım işlemidir. Bunun sonucunda, tahrir defterleri ortaya çıkmıştır. Çok değerlidirler bu bakımdan. Köy adları, yer adları, kişi adları, ürün adları ve miktarları, yani idari teşkilat yapısına dair birçok bilgiyi içerirler. Bu yüzden de değerlidirler. Şimdi bu çok değerli belgeler ya da verilerle ne yapılabilir. Asıl mesele de buradadır. Mesela bu defterler üzerine araştırma yapan tarihçilerimiz bazı hesaplar yapmışlardır. Şu kadar buğday, bu kadar bilmem ne. Peki, şu kadar buğday, bu kadar arpa, bilmem hangi zaman için geçerli, o defterin yazıldığı an için geçerli. Ondan on sene sonra o miktarlar azaldı mı çoğaldı mı? Kuşkusuz ya azaldı ya da çoğaldı. Süreci takip edemezsiniz buradan. Mesela siz aynı tarihte, diyelim Kanuni devrinde, düzenlenmiş 100 tane defteri böyle neşrettiniz, II. Selim devrinde de hiç defter yok. Değişim var mı yok mu onu anlayamazsınız. Söz konusu defterler, belirli bir zamandaki statik durumu, ekonomik durumu bulmak için önemlidir, yer adları için önemlidir, diğer bütün şeyler için önemlidir. Bunların içinde elde ettiğiniz verileri, nasıl kuracağımızı ve hangi metin için hangi tarih anlatısı için kullanacağımızı bilmezseniz, o çok değerli kaynakların üzerine yaptığımız büyük mesai sonucunda ortaya çıkardığımız şey, çok anlamlı olmayabilir. Ben birtakım toplantılarda bunları söylediğim zaman meslektaşlarım diyorlar ki, sen şimdi defterlerin önemini sifıra indiriyorsun. Ama biz 60'lı yıllarda Kanuni devrinde ne kadar arpa yetiştirildiğini anlamak istemiyorduk ki. Kanuni devri en parlak devir olduğu halde şimdi biz neden buradayız? Neden Avrupa bizi geçti? Bu soruların cevabını arıyorduk. Şimdi bizim o defterlerden buraya ulaşacak bir bilgi akımı yaratmamız gerekir. O zaman iyi bir tarihçi ne yapacak, bu statik durumu dinamik bir gelişmenin açıklamasına dönüştürebilmek için, bunları destekleyen başka şeyler arayacak. Onun için de bizim mukataa kayıtları diye başka kayıtlarımız var. Şimdi o ka-

yıtları bilmeyen bir tarihçi, bu tahrir defterine bağlı kaldığı zaman, çok önemli bir iş yapar, ama tarih için çok önemli bir şey yapmamış olur. Burada hüner, o süreci yakalamaktır. Mesela iyi tarihçi, kötü tarihçi; öyle tarihçi, böyle tarihçi denirken bunlara bakılması lazım. Onun için de devlet tarihçisi, Ortodoks tarihçi gibi fayda sağlamayacak tanımlamalar yapacağımız yerde, kim iyi tarihçi kim iyi tarihçi değil onun tartışılması lazım. Bunun bir faydası var.

Fuat Köprülü'den bu yana tarihçinin formasyonu belleklere kazındı ancak formasyon üzerinde bu kadar önemle ve özenle durulmasına karşın eğitim sistemi istenilen tarihçiyi yetiştiremedi. Bugünkü eğitim sistemi nasıl bir tarihçi yetiştirmektedir?

Bundan önceki söylediklerimde üniversitelerdeki tarih öğretiminin pek memnun olmadığını açıklıyorum ve bundan benim de sorumluyum olduğum aşikâr, açık olarak söylüyorum.

Efendim, üniversitelerde birinci olarak bilimsel araştırma yapacak araştırmacılar için usta-çırak ilişkisi çok önemlidir. Şimdi ben bunu söylediğim zaman, yani bilimsel bilgiyi bırakıp da hüner dediğimiz bilgiyi öğreten hırfet düzenine dönelim demiyorum. Örnek alınabilecek şeyler lazım. Mesela benim için örnek tarihçi Halil İnalçık'tır. Eğer benim de öğretecek bir şeylerim olmuşsa işte ben de benden sonrakilere öğretmek durumundayım. Şimdi bu nasıl olur? 60'lı yıllarda bizim şanslı olduğumuz yanlardan birisi Cumhuriyet Üniversitelerinde çok iyi yönetilen seminerlerin olmasıydı. Mesela 2 saat Osmanlı tarihi dersi vardı, 2 saat de Osmanlı tarihi semineri; 2 saat Avrupa tarihi dersi, 2 saat Avrupa tarihi semineri. Halil Hoca 2 saat gelirdi, taktir yapardı, anlatırdı. Onun seminerinde o anlattıklarına ilişkin bilgileri nasıl ürettiğini bize gelir gösterirdi, bize yaptırırdı. Çok orijinal bilgilerdi onlar. Aktarma bilgileri değildi. Bugün Türkiye'de tek model üniversite var. Yapısı aynı ve rektör her alanda söz sahibi. Bu böyle olamaz. Üniversitelerde bence bölüm başkanları önemlidir. Bizde bölüm başkanları, dekan değil, söz sahibi olan rektördür. Mesela 40 yıl Ankara Üniversitesinde çalıştım. Çalışma hayatımın sonlarındaki rektör, bir cerrahtı. Tarihte benim kürsüme kaç kişi lazım, o karar veriyor, ben veremiyorum. Bana lazım mı, diye soruyorlar, ama bakıyorsunuz, kadro geliyor, en sonunda tombala çekerek dağıtıyorlardı. Örneğin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bilmem kaç tane bölüm var, 3 tane araştırma görevlisi vermişler. Dekan tombala çekiyor, kime düşerse diye. Bu sosyolojiye düştü, bu dönem kadro sosyolojiye gidiyor. 40 sene çalıştığım üniversitedeki son 8 senemde, bir tane bile araştırma görevlisi kadrosu gelmedi.

Tarih disiplininin Türkiye’de bir ekolleşme tarihi yarattığından bahsedebilir mi? Türkiye’deki büyük tarihçileri örnekler misiniz? Kimdir büyük tarihçi?

Ekolleşme önemli. Bölümler öne çıkmalı. Bir de üniversiteler belli konularda ihtisaslaşmalı. Türkiye’nin en iyi üniversiteleri hangileridir diye benim kanaatimi sorarsanız, bünyesinde tıp fakültesi olmayan üniversite, en iyi üniversitedir derim. Tıp fakültesini önemsemeyen bir insan değilim, fakat tıp fakültelerinin en kalabalık fakülteler olması ve dolayısıyla rektörlerin çoğunlukla bu fakültelerden seçilmiş olması, bence üniversiteler için çok büyük olumsuzluklar yaratmıştır. Diğer fakülte ve bölümlerin ikincil duruma düşmesine sebep olmuştur.

Bizim bugünkü sistemimiz tek tipleştirmiştir üniversiteleri. Örneğin sınavlardan ders çeşitlerine kadar. Mesela ben öğrenciyken fakültelerin sınavları bile farklı farklıydı. Ben ders verirken öyle şeyler anlatırım ki bunun için başka bir sınav sistemi geliştirebilirim. Burada ben öğretim üyesi olarak bağımsız olmalıyım. Ama bugün böyle bir olanak yok.

Ayrıca hemen her üniversite veya fakültede uzmanlaşmaya gidildiği zaman, doğal olarak belirli bilgi alanlarında ekolleşme kendisini gösterir. Örneğin Türkiye’deki tarih bölümlerinden birisi, askerî tarih alanında araştırmalarıyla yoğunlaşabilir ve o bölümün bazı öğretim üyeleri, ürettikleri bilgilerle aranılan alan uzmanı durumuna gelebilirler. Herhangi bir konuda ilk başvurulacak kişi niteliği kazanırlar. Kimi bölümler için bu, sosyal ve ekonomik meselelerde, kimi bölümler için de kültür tarihinde söz konusu olabilir. Oysa bizim bugün çalışan sistemimiz, böyle bir farklılaşmayı özendirecek durumda değildir. Böyle bir ekolleşme içinde, ürettiği bilgilerle ve geliştirdiği yöntemlerle meslektaşları arasında sivrilene ve sadece kendi dönemi için değil, kendisinden sonrakilere de kılavuzluk yapabilecek büyük bilim adamları yetişir. Bizde Fuat Köprülü’den Halil İnalcık’a, genç neslin adından söz ettiren tarihçilerine çok yakından bakarsanız, hepsi böyle bir ortamın içinde sivrilmişlerdir.

20. yüzyılın son çeyreğinde dünyadaki gelişmelerin etkilerine bakılacak olursa -küreselleşme, ulus devletlere yönelik eleştiriler- tarih ve tarihçi açısından durum nedir, küreselleşme söyleminden nasıl etkileniliyor?

Bu konu yalnızca tarihin problemi değil. Hemen hemen her bilgi alanının problemi. Ama yeni bilinç yaratma, yeni birtakım düşüncelere kişileri çekebilme için en çok kullanılan alanlardan birisi tarih oldu-

ğundan, en çok tarih etkilenmiş görünüyor. Nitekim hemen hemen tüm bilimlerde küreselleşme denilen olgunun izlerini yaşıyoruz, doğa bilimleri de dahil olmak üzere. Öncelikle bu küreselleşme denilen gelişmenin bilime etkisini anlayabilmek için, 19. yüzyılın bilimlerini ya da 19. yüzyıl bilimler skalasını yeniden gözden geçirmek gerek. Hatırlarsak 70'lerin sonları ile 80'lerde yavaş yavaş, 90'lı yıllarda daha hızlı olarak, Türk üniversitelerinde bu tip düşünsel tartışmaların içine girenler, pozitivismi eleştirerek çok önemli işler yapıldığını söylüyorlardı. Çünkü pozitivist düşünce 17. yüzyıldaki bilim devriminden sonra önem kazanmıştı. Burada pozitivist düşüncenin 19. yüzyıl sonunda, 20. yüzyıl başlarında başka bir çerçevede ele alındığını görüyoruz. Aslında düşünsel düzlemde yapılan tartışmalar, daha çok siyasal örgütlenme ve dünyanın yeniden paylaşımı gibi temel bir niyetin öne çıkmasıyla geride kalmış göründü. 20. yüzyılın başlarında nasıl emperyalizm, dünyanın geri kalmış ülkelerini merkeze yaklaştıracak olumlu bir gelişme olarak sunulmuşsa, küreselleşme de yeni bir siyasal söylemi olan bir ideoloji gibi takdim edildi. Soğuk savaş sonrasındaki ortam, başka düşüncelere götürdü insanları. Hele o 90'lı yıllarda, iki kutuplu dünya yıkıldıktan sonra, bu yeni dünya düzeni, yeni araştırmacısını, yeni bilim adamını yarattı. Türkiye'deki o günlerin tartışmalarını hatırlayalım. Tarihte öteki-beriki tartışmaları yapılırken; TV'leri süsleyen kimisi pantolonuna taktığı lastik askısıyla oynayarak, kimisi eski günlerde yazdıklarını unutarak, fakat aynı o eski günlerdeki gibi, kendisi gibi düşünmeyenleri bilgisizlik ve bilinçsizlikle suçlayarak, yeni düşüncelerini açıklarken hep şunu söylüyorlardı: artık ulus-devlet bitti. Beş-on seneye kadar, yeni dünya düzeni içinde, mikro seviyede organizasyonlar ortaya çıkacak, ama bu düzen insanları daha büyük bir bağlantıya götürecektir. Küçük bir köy haline gelmiş dünyadaki her türlü ilişki, bilgi iletişimi paranın akışı değişecek. İnsanlar dünyada üretilen ürünlerden daha çok pay alacaklar, zenginleşecekler, daha rahat yaşayacaklar filan diye birtakım propagandaya dayalı açıklamalar yapıyorlardı ve bunlara akıl erdiremeyen genç çocuklar "ama" diye itiraz edecek olsalar, bu eski düşüncelerini terk etmiş bilginler tarafından paylanıyorlardı. Aynı 60'lı yıllarda başka düşüncelere sahipken, kendileri gibi düşünmeyenleri payladıkları gibi.

Bu bağlamda tarihten nasıl yararlanılır? Birinci olarak her bilgi alanı gibi bu post-modernist veya yeni dünya düzeni düşünceleri tarihe girdiği zaman, ilk yapılan şey şu oldu. Daha önce her bilgi alanının geliştirdiği kavramların içi boşaltılarak, onlara yeni anlamlar yüklendi

ve böylelikle onlar bir anlaşma ve açıklama aracı olmaktan çıkarıldılar. O zaman hep şunlar söylenirdi: tarih nedir, tarih belgeyle geçmişe uzanan ve geçmişteki olay ve olguları araştıran bir bilgi alanıdır. Belge nedir? Tarihçi okuduğu zaman belgeye gerçekten ulaşır mı ulaşmaz mı? Bunlar sorulabilecek sorular, ama felsefî boyutta, başka bağlamda sorulması gereken sorular. Böylece tarihin kavramlarıyla, terimleriyle oynayarak ona yeni bir görev yüklemek istediler. Bir de tabii aynı 60'lar da olduğu gibi; nasıl sol, geçmişini ararken tarih araştırmaları tarihçi dışında birçok gruba da yayılmışsa, şimdilerde de böyle oldu. Mesela üniversitelerimize bakın; klasik tarih eğitimi görmüş öğretim üyesinden daha çok dışarıdan ikinci bir disiplin olarak ilgi duyan tarihçilerle doludur. Bence birinci problem bu. İkinci önemli problem, bu yeni tarihçilerin anlamsız tartışmaları tarih alanına getirmiş olmasıdır. Bu, en çok metodolojik tartışmaları ortaya çıkardı. Belge, belgenin iç tenkidi, dış tenkidi filan gibi konuların üzerinde durulmaz oldu. Bunun yerine tarih şu mudur, bu mudur tartışmalarına dönüldü. Böyle bir ortamda bence bir kere çok sağlıklı bir tarih anlatısı kurmak mümkün değil. Bence en önemli şey bu. Önümüzdeki günlerde Türkiye'de tarih bilgi alanında çok ciddi bir metodolojik zaaf yaşanacağını düşünüyorum. Çünkü bu yeni akım sonucu birtakım teknik bilgilerden bihaber kimseler çok önemli pozisyonlar kaptılar üniversitelerde. Mesela diyelim Osmanlı tarihiyle uğraşacak birisi için en elzem teknik bilgi yazıdır. Osmanlıca dediğimiz eski Arap harflerinden oluşan yazıyı okuyabilmektir. O dili bilmektir. O dili bilmeyen çok Osmanlı tarihçisi zuhur etmiştir. Bu metodolojik bir boşluk yaratacaktır. Çünkü bu vadide onların söyleyeceği bir şey olmadığı için, onlar teori meori gibi alanlarda dolaşacaklardır. İkinci önemli ve çok daha büyük tehlikeli taraf, alan bilgisine sahip uzmanlarımızın giderek azalacak olmasıdır. Belki de bu bilinçli olarak yapılmıştır, bu akımın en çok ulaşmak istediği hedeflerden biridir. Tabii ben bunları söyleyince gene malum çevrelerden komplo teorisi, bilmem korku, sendrom mendrom sesleri gelecektir.

İddia sahipleri de alan uzmanı değil.

Bu, kaygıyı duymayan insanların iddiaları olabilir. Siz gerçekten tarihin önemli bir araştırmacı iseniz, bunun somut bilgilerine ulaşmış uzmanlarınızı yetiştirmeniz lazım. Bu boyutu beni ilgilendiriyor, öteki boyut çok önemli değil. Çünkü bu 20 sene daha devam edecek. Benim ömrüm vefa etmez sizler göreceksiniz, 20 sene sonra başka veçhede bürünecek tartışmalar. O tartışmalar içinde de gene aynı saflaşmalar, aynı didişmeler kendisini gösterecek.

Benim için problem dersenez, ben bu iki şeyi çok büyük problem olarak görüyorum ve doğrusu korku da veriyor bana.

İşte böyle bir ortamda gençlerle karşı karşıya kalıyorum, yani hayran kalıyorum o çocuklara. Onların o dinamizminden, merakından, onların bilgi üretmedeki yeteneğinden, maharetinden yararlanmamız lazım. Bu genç çocukların ikinci bir özelliği; bu mahareti, bu yeteneği kullanarak birtakım teknikleri geliştirirken, bilgi üretirken önlerinde çok ciddi ustaları da yok. Bunlar kendi kendilerine yapıyorlar bu işi, tek umut verici yanı burası ve eminim bu birbirine girmişliği somut bilgi üretme yerine yapılmakta olan şu söz düellosuna çevirme ortamını onlar ters yüz edecekler, onlar kurtaracaklar tarih bilgi alanını. Aslında sözü çok uzattım, bunları söylemek lazım.

Küreselleşme meselesi...

Bu modernite sonrası düzeni savunanlar, eğer böyle bir düzen kurulursa ne olacak? Bunu söylemiyorlar, söyleyemiyorlar. Küreselleşme çok da yeni bir düşünce değil. Büyük imparatorlukların Pax diye nitelenen dönemleri böyledir, yani Pax Romana, Pax Bizantium. Çok geniş siyasal şemsiyeler olarak algılanabilir. Bu geniş egemenlik alanlarında belirli iç bağlantıları ve serbestiyetleri olan organizasyonlar görülebilir. Onun için bu açıdan bakarsanız küreselleşmeyi, çok da yeni bir olgu olarak değerlendirmeyebilirsiniz.

Küreselleşme bir senaryo mudur?

Küreselleşme bir senaryodur, öyle görünüyor. Senaryo derken ilişim ağı bakımından şu ya da bu bakımdan somut birtakım şeyler var. Küreselleşme tek boyutlu bir şey değil ki, yani o bütün boyutlarıyla tamamlandı mı, bunlar beklenti mi yoksa tek kutuplu dünyada bunun bir de siyasal arka planı mı var? Bizim ulemamız, entelektüellerimiz televizyonlarda 20 yıl öncesinde bu konuyu tartışmaya başladılar. Sonuç ne? Onların öngördükleri süre doldu. Mesela onları görüp sormak isterim, 20 sene doldu, ne oldu? Hani ulus-devlet diye bir şey kalmayacaktı. Hepsi yıkılacaktı, diye.

Türkiye’de bir dönem Batı kaynaklı semitik filoloji çalışmaları ya da Batılı devletlerin iktisadi amaçları ile siyasi emellerinin yönlendirdiği bilimsel açıklamalar tarihçiler tarafından tepki ile karşılanıyordu. Günümüzde durum nedir? Bu çalışma ya da açıklamalar mı yapılmaz oldu yoksa tepkisiz tarihçiler ya da tepkilerini duyuramayan tarihçiler sendromuyla mı karşı karşıyayız?

Aslında yine ben burada Türk devrimine döneceğim. Türk devrimi emperyalizme karşı verilmiş bir savaşı içerir. Bu emperyalizme karşı

bir mücadele değildir, sizin o savaş dediğiniz iki küçük taburun karşı karşıya gelmesidir, gibi açıklamalar yapanlar da vardır. Bilmem İnönü de şu oldu diyenler var, daha da ileriye gidip Sakarya savaşının planlarını Mustafa Kemal bilmem kimden aldı gibi böyle akıl almaz şeyler söyleyenler olsa da Kurtuluş Savaşı, bir hak savaşıdır ve başarısı da buna dayanır. Yani Birinci Dünya Savaşının galiplerine karşı verilmiş bir savaştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşının galibi olanlar, savaş sonrasında Türklere karşı verdikleri sözü tutmamışlardır. Tarihçi için bu çok önemli bir olgudur. Birinci Dünya Savaşı, eğer Türk Devriminin o Kurtuluş Savaşı olmasaydı, Sevr’le sonuçlanacaktı. Kurtuluş Savaşı, Sevr’i geçersiz saydıran bir savaştır. Böyle bir sonucun alındığı bir savaş, emperyalizme karşı olmamış da kime karşı olmuştur. Bu bilinçle tarihe bakıldığı zaman, sorunuzun cevabı daha büyük anlam kazanır. Osmanlı Devleti, böyle bir sona nasıl geldi? Bugün eski anlatıyı değiştirenler, eğer Kurtuluş Savaşı olmasaydı, Osmanlı Devleti Batı dünyasıyla bir entegrasyona girmek üzereydi gibi hiçbir tarihsel somut gerçeğe dayanmayan açıklamalar yapılmaktadırlar. Bu açıklamalar, Batılıların bile yapmaya cesaret edemedikleri bir söylemdir. Dünyayı paylaşan Avrupalı devletler, Osmanlı’nın egemen olduğu birçok toprakları doğrudan sömürgeleri haline getirdiler. Dünyayı paylaştılar. İşte bu paylaşımın arka planında, sözünü ettiğiniz birbirinden farklı sebepler ve niyetler yatar. Eğer Kurtuluş Savaşı olmasaydı, Anadolu da doğrudan sömürgeleştirilecekti. Emperyalizmi olumlu göstermek isteyenlere, şu soru açık ve net olarak sorulmalıdır. Ortadoğu’da veya dünyanın başka yerlerinde, Avrupa’nın sömürgesi haline gelmiş olup da bütün sorunlarını çözmüş, Batı dünyasının standartlarına ulaşarak onunla entegre olmuş herhangi bir ülke var mıdır? Ortadoğu’nun bugünkü haline bakınız. Bu “Ortadoğu” terimini bile, Batılılar bir coğrafyayı tanımlamak için, kendileri yaratmışlardır. Bu coğrafyada bugün yaşanan kargaşada, sonu gelmez boğuşma ve kan ve gözyaşında, çok yakın bir tarihte burayı sömürgeleştirmiş olan Avrupalıların payı yok mudur? Osmanlı döneminin Doğu Akdeniz bölgesindeki yönetimi ile ilgili olarak, bugünkü kargaşa ortamıyla karşılaştırıldığı zaman, nasıl bir değerlendirme yapılabilir?

Bu sorunun cevabı bağlamında şunu söyleyebilirim. Tarihçiliği kendi yöntemine göre bilgi üretme sürecinden çıkarıp, âfâkî açıklamaları tarihçilik saymak, günün meşrulaştırılması gereken davranışlarına dayanak yapmak, bugünün problemidir. Bazı araştırmacılar nasıl 60’lı

yıllarda yazdıklarını bugün hatırlamak istemiyorlarsa, beş-on yıl sonra bir başka noktaya ulaştıkları zaman, bugünkü açıklamaları da onlar tarafından aynı şekilde yırtılıp atılacaktır.

Türk tarihi ve Türk tarihçiliğinin geleceği hakkındaki son sözleriniz nelerdir?

Aslında bunları aralarda söyledim. Bir kere her bilgi alanı gibi tarih bilgi alanı da, dönemsel birtakım etkiler altında kalmaktadır. Her 20–30 senede bir yeni düşünce tarzları, yeni yaklaşımlar, tarihi de etkilemektedir. Bu etkileri hissetmemek, hiçbir bilgi alanı için mümkün değil. O yüzden onun birtakım sıkıntılarını şimdi biz yaşıyoruz. Bu vesile ile ben çok karamsar bir tablo çizmiş olabilirim. Ama aslında karamsar değilim. Bu dönemsel etkileri göz önünde bulundurduğumuz zaman ve Cumhuriyet Türkiye’si’nin tarih alanında oryantalist açıklamalara karşı kazandığı bilimsel başarıyı rehber aldığımız zaman, karamsarlığa düşmemek gerektiği, kendiliğinden ortaya çıkıyor. Şurası muhakkak ki 1930’ların Türkiye’si’nin olanakları, bugünkünden çok daha azdı. Fakat her alanda yeni bir devir başlatmanın heyecanı, birçok olumsuzluğa rağmen, kişilere güç veriyordu. O heyecan, *bizi ancak ilerlemiş bir toplumun programı kurtarabilir tercihinin karşı, biz orijinal düşünce-mizi yaratabilirsek bütün sorunların üstesinden gelebiliriz*, seçeneğine dayanır. Bu seçeneğin bir karara dönüşebilmesini sağlayacak olan bilgi alanı, tarihtir. O yüzden tarih, dönemsel etkilerin engellemelerinden kurtulduğu an, parlak bir dönem yaşayacaktır. Bugünün tarihçilerinin görevi, bu parlak dönemi yaratacak gençlere “tarihin icapları”nı bütün boyutlarıyla öğretmektir.

Çok teşekkür ediyoruz.